

Mutfak Gereçleri Kitabı

Editör
Emine Gürsoy Naskali

KİTABEVİ

İÇİNDEKİLER

Giriş • 1

Divanü Lügati't-Türk'teki Mutfak Gereçleri

Asiye Figen Kalkan • 3

Derleme Sözlüğü'nde Kap Kacak - Eşya Adları

Mevhibe Coşar - Bahadır Güneş • 87

Altay Türkçesinde Kap Kacak ile İlgili Söz Varlığı

Abdullah Elcan • 169

Fergana Ağzlarının Bıçak / Bıçakçılıkla İlgili Söz Varlığı

Feridun Tekin • 191

Tatarcada Kap-Kacak İsimleri

Fatma Şahan Güney • 259

**Edited by Foxit PDF Editor
Copyright (c) by Foxit Corporation, 2003 - 2010
For Evaluation Only.**

Giriş

Mutfak Gereçleri Kitabı'nda yemek pişirirken, yemek yerken ve mutfakta kullanılan kap kacak ve aletlerin isimleri, şekilleri ve fonksiyonları açıklanmış; Türk kültüründe yeme içme ile ilgili alet ve edevata verilen isimlerin en eski yazılı kaynaklarımızdaki şekilleri ortaya konmuş; halk ağzı derlemelerindeki ve bugün Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki isimlendirmeler tasnif edilmiş; Özbekçe, Tatarca, Altayca gibi Türk lehçelerindeki isimlendirmeler incelenmiştir. Kültürün belki en önemli unsuru olan yeme içme ile ilgili söz birikimini *Mutfak Gereçleri* derlemesinde bulabilirsiniz.

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali

**Edited by Foxit PDF Editor
Copyright (c) by Foxit Corporation, 2003 - 2010
For Evaluation Only.**

Divanü Lügati't-Türk'teki Mutfak Gereçleri

Asiye Figen Kalkan*

Giriş

Türk dili tarihinin en önemli yapıtlarından biri olan *Divanü Lügati't-Türk*, bir sözlük olmanın çok daha ötesinde 11. yüzyıl Türklerinin ekonomik, etnografik, toplumsal, kültürel ve coğrafi özellikleri ile ilgili bilgiler veren oldukça geniş içerikli bir yapıttır. Yapıttaki sözcükler, dönem insanının yaşamına ilişkin en temel gereksinimlerinden süs unsurlarına kadar geniş bir çerçeveyi içine almaktadır. Yemek adlarından gıda adlarına, tarım ile ilgili malzemelerden özel kavramlara, hayvan besinlerinden bunların yararlarına, sofraya kurallarından yemek kültürüne kadar, yapıtta yer alan birçok kavram bugüne dek değişik araştırmacılar tarafından ele alınmıştır.¹

* Asiye Figen Kalkan, Araştırma Görevlisi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

¹ Bk. Talip Yıldırım ve Musa Çifci. "Divânü Lugâti't-Türk'te Yer Alan Alet-Eşya Adları." *Turkish Studies* 7, no. 2 (Bahar 2012): 1229-1249; Engin Çetin, "Divanü Lügati't-Türk'teki Yiyecek-İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no. 2 (2005): 185-200; Âdem Aydemir, "Divanü Lügati't-

Türk dilinin bu ilk sözlüğünde, insanın en temel gereksinimlerinden yeme-içmeye paralel olarak gelişen mutfak kültürüne ait pek çok sözcük bulunmaktadır: yemek adları, yiyecekler, içecekler, sofraya kuralları, mutfak araç gereçleri... Bu sözcükler sayesinde 11. yüzyıl Türklerinin hatta daha eski dönemdekilerin nasıl bir mutfak kültürüne sahip olduğunu öğrenebilmekteyiz. Bu makalede *Divanü Lügati't-Türk*'te yer alan mutfak gereci adlarından, bunların -varsa-Türkiye Türkçesinde hem ölçünlü dilde hem de ağızlarda yaşayan yapılarından bahsedeceğim. Aradan geçen yaklaşık bin yıllık zamana karşın Türkçedeki mutfak gereci adlarının ne ölçüde yaşamaya devam edebildiği veya yitip gittiğini sayısal verilerle somut olarak görmüş olacağız. Öncesinde biraz mutfak ve mutfak gereçleri ile ilgili tarihî bilgi vermemiz gerekir diye düşünüyorum.

Tarih öncesi insanların mağara devrinde bile beslenme için ayrı bir yer ayırdıkları ve burada araç gereç kullandıkları görülmüştür. Böylece mutfak ilkel de olsa ilk insanla başlamış ve zaman içerisinde gelişerek bugünkü biçimini kazanmıştır (Dereli t.y., 2). Türklerde ise 7. yüzyıldan itibaren yemek pişirmek için salonun yanında küçük bir bölümden oluşan ayrı bir oda kullanıldığını, 11. yüzyılda 'aşlık' adı verilen bugün 'mutfak' dediğimiz bir bölüme sahip olduğunu *Divanü Lügati't-Türk*'ten öğreniyoruz (DLT D, 12). 11. yüzyılda tamamen bugünkü mutfaklar gibi kullanılan aşıklarda yemek pişirildiği ve her türlü kap kabağın bulunduğu anlaşılırken 7. yüzyıldaki bu küçük bölümlerde ocak gibi pişirme gereçlerinin yer almadığı anlaşılmaktadır (Birer 1997; Genç 1982, 58).

Önceleri fırınlarda sıcak taş üzerlerinde yapılan pişirmeler, M.Ö. 6000-5000 tarihlerinde ilk olarak sürüngen kabukları, hayva-

Türk'te İnsan Vücuduna Ait Sözcükler”, *International Journal of Language Academy* 2, no. 4 (Kış 2014): 412-444; Ömer Tuğrul Kara ve Mesut Gün, “Kutadgu Bilig ve Divânü Lügati't-Türk'te Oyunla İlgili Kavramlar ve Terimler”, *International Journal of Language Academy* 2, no. 4 (Kış 2014): 49-67.

nın kürek kemiği ile midesi içinde yapılmıştır (Merdol 1998, 136). Bu hayvan kalıntılarının yerini zamanla topraktan yapılmış ve oyma tek parça ağaçtan oluşan büyük işçilik ürünü pişirme ve saklama kaplarının aldığı Çatalhöyük'te yapılan kazılarda görülmektedir (Oğuz 1976, 318). İlk dönemlerde insanın karnını doyurması için beslenme ön planda iken yerleşik yaşama geçildikçe sofraya kurma ve yemek kültürü gelişmeye başlamıştır. Merdol'un belirttiği üzere M.Ö. 4000'lerde Yunan medeniyetinde görülen ilk yemek kitabı da bunun sonucu gibidir (Merdol 1998, 137).

M.Ö. 1700-1200 yılları arasında Orta Asya'da yaşayan Andronovoların Türklerin atası olabileceği iddia edilmiştir. Bu kültüre ait kurganlardan çıkan en önemli eserler kaplardır. Bu kaplar geniş ağızlı, düz tabanlı, kulpsuz, üç köşeli veya mendirek şeklindeki basma süslerle süslenmiş olup bu kaplardan başka, taştan yapılmış kaşıklara da rastlanmıştır (Ögel 1984, 24, 25). M.Ö. 300'lerden M.S. 400'lere kadar varlığını sürdüren Hunlardan kalan kurganlarda çeşitli eşyaların yanında ağaç eşya, silindirik ayaklı, kulplu tunç kazanlar, çatal gibi kullanılan çubuklar bulunmuştur (Aslanapa 1990, 4). Göktürkler döneminde ise Hun dönemindeki gibi toprak altından çıkan kalıntılardan ziyade toprak üzerindeki kalıntılar önem taşımaktadır. Ancak konumuzla ilgili olarak kurganlardan çıkarılan mutfak gereçleri şunlardır: fincanlar, basık ve kulplu güveçler ve çanaklar, uzun boyunlu ve kulplu testiler (Ögel 1984, 180). Bu dönemde Türklerin mutfak eşyalarında altını ve gümüşü kullandığını, Uygur devletini gezen Çin elçisi Yen-Te'nin yazdıklarından öğreniyoruz (İzgi 1989).

Buraya kadar özetlediğim Türklerde İslamiyet öncesi bölüm, Sürücüoğlu ve Özfer Özçelik'e göre Türk mutfağının tarihsel gelişiminin birinci dönemini oluşturmaktadır. 11. yüzyıldan sonra başlayan ikinci dönemde ise dinî kurumlar toplumun ayrılmaz bir parçası olmuş, imaret ve tekkeler birer halk mutfağı durumuna gelmiştir (Sürücüoğlu ve Özfer Özçelik 2005, 11, 12). Bu dönemde din değişiminin yanında vatan değişimi de oluşmaya başlamıştır. Billhassa

Oğuz Türkleri Orta Asya'dan Kafkasya, İran ve Anadolu'ya doğru ilerlemişlerdir. Bu iki büyük değişime karşın, mutfak gereçlerini ifade ederken kullanılan kap kacak ile ilgili sözcüklerin çoğunun Türkçeden gelmesi nedeniyle Türklerin Orta Asya'dan bir medeniyetle geldikleri, mutfak araçlarının bugünkü durumunun Orta Asya'ya dayandığı ve bu araçların çanak çömlek türü olduğu tespit edilmiştir (Ersoy 2002, 223). Selçuklu döneminde Anadolu'da kullanılan kap kacaklar genel olarak şunlardır: Tabak, sahan, tepsi, sini, maşrapa, kâse. Bu kapların malzemesi, saklanması ve kullanması kolay olduğu için çoğunlukla bakırdır. Porselenden de yapılabilen kapların saraylarda genelde gümüş, altın ve çiniden yapılanları kullanılmaktadır (Oral 1957, 33, 34).

Bu özelliklerle kendini gösteren Türk mutfacı Osmanlılar döneminde 14-17. yüzyıllar arasında saray ve konaklarda ihtisaslaşma yolu ile gelişerek dünyanın sayılı mutfakları arasında yerini almıştır (Sürücüoğlu ve Özfer Özçelik 2005, 12). Bu dönemde kullanılan mutfak eşyaları şunlardır: tabak, kâse, üsküre, çanak, bardak, yatuk, badye, kuze, ibrik, leğen, buhurdan, gülabdan, yekmürdi, matara, kavanoz, sürahi, fincan, fincan tabağı, ayaklı çanak, anberdan, memekdan, iftar tabağı, çay ibriği, kumkuma, zembemiyeye, tatlı tabağı, meyveden, çorba tası, tabe, yayuk, yemek kaşığı, hoşab kâsesi, şerbet kâsesi, hoşab üsküresi, şerbet fincanı. Osmanlı saraylarında şeriat kuralları gereği padişahlar altın ve gümüş kaplarda yemek yemez, bu kapları sadece kadınlar kullanırdı. Kullanılan mutfak gereçlerinin çoğunun bakır, Çin porseleninden olduğu, sarayda kullanılan kaplar ile halkın kullandığı kaplar arasında çok büyük farklar olmadığı anlaşılmaktadır (Erdoğan 2000, 63, 66, 70).

Tanzimat sonrası ise Osmanlıdaki Batılılaşma hareketi mutfakta da etkisini göstermiş, özellikle II. Abdülhamid döneminde Batılı ülkelerdeki gibi ayrı bir oda ya da salonda, masada, sandalyelerde oturarak ayrı tabaklarda, ayrı çatal ve bıçakla yemek yenmeye başlanmıştır (Ünsal 1996, 60). Daha önceki dönemlerde sadece kaşık kullanılır, bıçak ve çatal kullanılmazdı. Çatal-bıçağın ilk kez 10.

yüzyılda Bizans'ta görüldüğü, ancak sofrada kullanımının 1550'lerden sonra İngiltere'de başladığı bilinmektedir (Merdol 1998, 139).

Bugün de bütün bu mutfak gereçlerinin yerini bambaşka gereçlere bırakmadığı anlaşılmaktadır. Tarihsel süreçte bu kaplar arasında düzenli ve devamlı geçişler olmuştur. Özellikle kullandığımız malzemelerde bakırdan cam, porselen, çelik, teflon, seramik gibi malzemelere geçiş olduğu görülür. Gelişen teknolojinin mutfak aletlerine de katkısı oldukça önemli olmuştur. Bugün alışılmış mutfak gereçleri yanında mutfaklarımızı dolduran buzdolabı, bulaşık makinesi, fırın, gazlı ocak, su ısıtıcı, parçalayıcı, doğrayıcı, tost makinesi, çay makinesi, kahve makinesi vb. aletler de bulunmaktadır. Mutfak kültürüne yeni giren bu ürünlerin sayısının gelişen teknolojiye paralel olarak artacağı kesindir. Yazılan yemek kitaplarına baktığımızda da bu mutfak aletlerinin yemek yapımında fazlaca kullanıldığını görmek mümkündür.

Günümüzde mutfakla ilgili yayınlar daha çok yemek tariflerini kapsamaktadır. Oysaki yemek tariflerinin yanında mutfakta kullanılan her tür yiyecek-içecek malzemeleri, yemek sunumları, mutfak gereçleri, mutfakla ilgili gelenekler, inanışlar, ifadeler genel olarak mutfak kültürünü oluşturmaktadır (Ersoy 2002, 222; Karpuz 2002, 425; Sürücüoğlu ve Özfer Özçelik 2007, 1291). Kap kacak üzerinde bugüne kadar fazlaca durulmadığı, yalnız son dönemlerde açılan müzeler ve yapılan sempozyumlarla konunun dikkate alındığı görülmüştür. Kap kacak etnografyası ile ilgili yapılan ilk ciddi çalışma Hâmit Zübeyir Koşay'ın Anadolu ağızlarındaki mutfak ve kap kacakla ilgili adları görevleri ile alfabetik bir sırada verdiği çalışmasıdır. Koşay makalesinde, bir milletin medeniyet seviyesine yalnız mutfak ve evindeki kap kaçağa bakarak da hüküm vermek mümkündür, diyerek kap kacağın bir milletin kültürünü yansıtmadaki önemini belirtmektedir (Koşay 1957, 5). Hâmit Zübeyir Koşay ile Akile Ülkücan'ın birlikte yaptıkları yayında Anadolu'nun çeşitli yörelerinden toplanan mutfak mimarisi-düzeni ve kap kacaklar hakkında bilgi bulunmaktadır (Koşay ve Ülkücan 1961). Kap kacak

etnografyası konusunda bir diğer araştırma Bahaeddin Ögel'in toplamda dokuz ciltten oluşan eserinin bir cildini kapsayan bölümdür. Yapıtta Türk yemek kültürü bazı yemeklerin tarifleri verilerek, mutfak araçları tanıtılarak ve mutfak etnografyası ile ilgili sözcükler kökenleri belirtilerek irdelenmiştir (Ögel 1985).

Burhan Oğuz beslenme üzerinde durduğu eserinde, bahsettiği yiyeceklerle ilgili kullanılan kap kakak adlarından gerek *Divanü Lügati't-Türk*'te, gerekse Anadolu ağızlarında bulunanlarına yer vererek kısmen de olsa konumuz kapsamında bir çalışma yapmıştır (Oğuz 1976). 1981'de gerçekleşen Türk Mutfağı Sempozyumunda yer alan kimi yazılarda kap kacadan bahsedilmiştir (1982). Reşat Genç de sempozyumdaki yazısında Kâşgarlı'nın *Divanü Lügati't-Türk*'ünden hareketle 11. yüzyıl Türk mutfağından bahsederken yapıtta geçen mutfak eşyalarından örnekler verir. Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 1993 yılından bu yana toplam on altı ciltlik *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* adı altında birçok araştırmacının yazılarına yer vermiştir. Yazıların çoğu yemek ve beslenme üzerine olmakla beraber bir bölümünde kap kakak etnografyasından tamamen veya kısmen bahsedenleri de bulmak mümkündür.

Yukarıdaki sempozyumlarda ve eserlerde genel Türk mutfağı ile ilgili olduğu kadar Selçuklu ve Osmanlı mutfağı ile ilgili de çalışmaların olduğu görülmektedir. Bunların yanında konuyla ilgili müstakil çalışmalara da rastlanmaktadır.² Özellikle Osmanlı mutfağı,

² Bk. M. Zeki Oral, "Selçuk Devri Yemekleri", *Türk Etnografya Dergisi*, Ankara-1957, S. II, 29-34; Mehmet Altay Köymen, "Alp Arslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi", *Türkler V*, Ankara-2002, 364-376; Abdülhalik Bakır, "Selçuklu Mutfak Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme", *1. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü)*, Bilecik-2012, 5-20; Turgut Kut, "Eski Harfli Basılı Yemek Kitapları Bibliyografyası (1844-1927)", *Hünkâr Beğendi: 700 Yıllık Mutfak Kültürü*, Ankara-2000, 75-79; Ayşe Erdoğan, "Osmanlı Mutfağında Kullanılan Sofra Gereçleri", *Hünkâr Beğendi: 700 Yıllık Mutfak Kültürü*, Ankara-2000, 61-71; Günay Kut,

Türk mutfağını dünyaya tanıtmada bugün de oldukça etkin şekilde kullanılmaktadır. 2010 yılında Bilecik'te düzenlenen birçok yerli ve yabancı akademisyeni ağırlayan 1. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu Osmanlı mutfağı üzerinedir (Bilgin ve Samancı 2012). Bugün elimizde Osmanlı döneminin mutfak araç gereçleri ile ilgili bilgileri yazan doğrudan bir yapıt yoktur; ancak es'ar defterleri, imarethane kayıtları, kassam hüccetleri başta olmak üzere değişik amaçlarla yazılan çeşitli yazmalardan bunlarla ilgili bilgiler alabilmekteyiz (Toygar 2015, 1).

Türk mutfağı konusunda birçok çalışma yapan Kâmil Toygar'ın 1989'da dile getirdiği Türk mutfağı müzesi düşüncelerinin 2008'de Gaziantep'te³, 2009'da İstanbul'da⁴ ve 2011'de Şanlıurfa'da⁵ açılan müzeler ile yaşama geçirildiği görülmüştür (Toygar 1989, 62, 64). Türk mutfağı konusunda pek çok çalışması bulunan Toygar'ın⁶ Nimet Berkok ile beraber hazırladığı, çeşitli alt başlıklara ayrılarak ele alınan yöresel mutfak araçları üzerinde bir çalışması da vardır (Toygar ve Berkok 1998). 2002 yılında Kültür Bakanlığının çatısı altında yapılan bibliyografya denemesi, bu konuda yapılan çalışmaları bir araya getirmesi yönüyle dikkate değerdir (Nahya ve Birer 2002).

“Mutfağın Günlük Yaşamımızdaki Yeri Dünü-Bugünü”, *Hünkâr Beğendi: 700 Yıllık Mutfak Kültürü*, Ankara-2000, 39-49.

³ Bk. Emine Göğüş Gaziantep Mutfak Müzesi.

⁴ Bk. Mutfak Sanatları Müzesi.

⁵ Bk. Hacıbanlar Evi Mutfak Müzesi.

⁶ Bk. Kâmil Toygar, “Tarihi Kaynaklar”, <http://www.turkish-cuisine.org/culinary-culture-202/historical-sources-on-turkish-cuisine-207.html?PagingIndex=4> adresinden alındı. “Değişen Türk Mutfağı”, *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara-1982, 153-160; “Batı Türkistan Göçmenlerinin Mutfağından Derlemeler” *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Ankara-1995 / 1996, 82-89; Kâmil Toygar-Nimet Berkok Toygar, “Türklerin Mutfak Kültürü ve Yemekleri Üzerine Notlar”, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Notlar*, Ankara-2000, 311-342.

Divanü Lügati't-Türk, 11. yüzyıl öncesi ve hatta sonrası ile ilgili Türklerin yemek kültürüne ilişkin yapılan birçok çalışmanın⁷ temel kaynağı olmuştur. Yapıtta yer alan yiyecek içecek adlarını da benzer bir yöntemle Engin Çetin'in incelediği görülmüştür (Çetin 2005). Yukarıda adlarını andığımız kimi çalışmalarda mutfak gereci adları kullanılan malzemeye göre çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Ancak ben çalışmamda Toygar'ın da müzeler ile ilgili bahsi geçen çalışmasındakine oldukça benzer mutfak gereçlerinin kullanım işlevlerine yönelik şu sınıflandırmayı yapmayı uygun buldum: Yiyecek-içecek hazırlamada, yiyecek-içecek pişirmede, yemede-içmede ve yiyecek-içecek saklamada kullanılan mutfak gereçleri.

Taramada Besim Atalay tarafından yapılan çevirinin 1972 yılında Türk Dil Kurumu tarafından tekrar basılan *Dizin* cildi kullanılmıştır. Genel olarak dört başlık altındaki sözcüklerin yanında köşeli parantez ile ana metinde kaç kez geçtiği yazmaktadır. Sözcüklerin yazımında bu dizindeki yazımlar esas alınmış, yazımla ilgili farklı görüşlere metin içerisinde yer verilmiştir. Bu sözcüklerin -varsa- tamamlayıcı ve yardımcı unsurları da kendisiyle aynı gruba alınarak ayrı bir maddede incelenmiştir. Sözcükler sıralanırken anlam bağının korunması ve çokluğun rahat algılanması için sayıca en çok olan yakın anlamlı sözcüklerden başlanmıştır.

Yaptığım bu dizin taramasında toplam 79 tane mutfak gereci-ne ilişkin sözcük bulunmuştur. Bunların 20'si yiyecek-içecek hazırlamada, 8'i yiyecek-içecek pişirmede, 16'sı yemede-içmede ve 35'i yiyecek-içecek saklamada kullanılan mutfak gereçlerindedir.

⁷ Bk. Mehmet Altay Köymen, "Alp Arslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi", *Türkler V*, Ankara-2002, 364-376; Bahaeddin Ögel, "Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarihi Geleneği", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara-1982, 15-18. Hâmit Zübeyir Koşay, "Eski Türklerin Ana Yurdu ve Yemek Adları", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara-1982, 47-56. Mehmet Altay Köymen, "Selçuklular Zamanında Beslenme Sistemi", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara-1982, 35-45.

Elde edilen verilerde yiyecek-içecek saklamada kullanılan mutfak gereci sayısının tüm mutfak gereçlerinin neredeyse yarısını oluşturması oldukça dikkat çekicidir. Bu dönemde insanlar bazı yiyeceklerini yılın sadece belli dönemlerinde yapabilmekte ve bunları korumak için kendilerince değişik yöntemler kullanmaktadır. Ortaya çıkan bu büyük değer buzdolabı, derin dondurucu gibi ürünlerin bugünkü mutfaklarımızın olmazsa olmazlığının açık kanıtı niteliğindedir. 11. yüzyılda böyle teknolojik ürünler olmadığından insanlar yaptıkları ürünleri bir yerlere gömerek, tel dolaplarda ya da tulum gibi birtakım saklama kaplarında saklama yolunu bulmuşlardır.

1. Yiyecek-İçecek Hazırlamada Kullanılan Mutfak Gereçleri

Bu başlık altında herhangi bir yiyecek-içecek hazırlanırken kullanıldığını düşündüğüm mutfak gereçleri sınıflandırılmıştır. Bu sözcükler harf sırasıyla şu şekildedir:

Andığ, anėut, bıgu, biçek, anu, owlu, ekd, esk, kewi, kınėrak, sagu, sap, saplık, sokku, soku, susgak, taėė, yasėa, yası yığaç, yugurgu.

Bu 20 sözcüğün 3 tanesi *andığ, sap, saplık* yardımcı ve tamamlayıcı unsurdur.

bıgu [2]

Bıgu sözcüğünü Kâşgarlı ‘bıçkı, bıçak’ anlamı ile vermiştir (DLT D, 19).

bığu < *bı-ėu*. *Bı-* eyleminden *-ėu* eylemden ad yapma eki (alet adları yapar) ile türemiş bir sözcüktür. ET *bığu* > *bıku* > TT *bıçkı*. nsz uyumu ile *ė* > *k* olmuş, *u* sesi düzelerek yerini *i*’ya bıraktırmıştır.

Bığu ‘saw or other cutting instrument (= testere veya diğer kesme aleti)’. Clauson’ın verdiği bilgiye göre sözcüğün bugün kuzeybatı Alt. lehçelerinde, Lbd. lehçesinde *pışku* ve Tva. lehçesinde

bıskı biçiminde ve ‘a churn stick (= yayık sopa)’ anlamında, birkaç kuzeydoğu ve güneydoğu lehçesinde *bıçkı* vb.leri biçiminde ve ‘saw (= testere)’ anlamında yaşadığını öğrenmekteyiz. Tarihî Türk lehçelerinde varlığı şöyledir: Uyg. *bi bıçgu*, Çağ. *bıçğı*, Har. *bıçgü*, Kum. *bıçkı* ve Kıp. *bıçku* / *bıçku*: / *bışku*: (EDPT, 294).

Sözcüğün tarihî lehçelerdeki bu canlılığına karşın *Tarama Sözlüğü*’nde bulunamaması oldukça dikkat çekicidir.

Türkiye Türkçesinde de sözcüğün çok az bir değişim ile *bıçkı* biçiminde ve neredeyse aynı anlamda kullanımını hem ölçünlü yazı dilinde hem de ağızlarda sürdürdüğü görülmektedir. *bıçkı* ‘1. tahta veya ağaç biçmekte kullanılan, karşılıklı iki sapı olan ve iki kişi tarafından kullanılan büyük testere 2. motorla çalışan bir çeşit güçlü testere 3. saraç bıçağı 4. bağ budamaya yarayan dişli bıçak’ (TS, 259); *bıçkı* ‘1. testere 2. deri ve kösele kesmek için ayakkabıcı ve saraçların kullandığı bir aygıt 3. bağ budamaya yarayan dişli bıçak’ (DS II).

Divanü Lügati’t-Türk’teki yazımı ile *bıçgu*, Türkiye’de bugün duyulduğunda bile tanınacak bir sözcüktür. Anlamını aynen koruyan sözcük, ufak ses değişimleri ile bugün de yaşayan aletlerdendir. Sözcüğün kullanımına göre alet edevata mı yoksa kap kacağa mı alınması gerektiği tartışılabilir. Ancak sözcüğün genel anlamda *bıçak*’a karşılık gelmesi, mutfak gereçleri içerisinde almam için yeterli olmuştur.

bıçek [24]

Bıçek sözcüğü Kâşgarlı’da ‘bıçak’ anlamı ile verilmiştir (DLT D, 20).

Clauson’a göre Eski Türkçede *bıç-* ve *bıç-* eylemlerinin her ikisi de vardır. Ancak o, bunlardan *bıç-* eyleminin daha eski olduğunu düşünmektedir. Türkçede ç sesinin inceltici etkisinin olduğunu düşününce ona katılmak uygun görünmektedir. Buna bağlı olarak sözcüğün köken bilgisine şöyle gidilebilir: *bıçak* > *bıçek*. *bıçak* < *bıç-ak*. *Bıç-* eyleminden eylemden ad yapma eki *-ak* ile türeyen bir sözcük-

tür. Eski Türkçede *bıç-*, ‘bıç-’ demektir. Ç sesinin inceltici etkisi ile kalın sesli *ı* incelererek *i* biçimini almış ve sözcük artık *biçek* olmuştur.⁸

Clauson *biçek* → *bıçak* ‘knife and the like (= bıçak ve benzeri)’ biçiminde verdiği sözcüğün çağdaş lehçelerin tümünde, öndeki ve arkadaki ünlü aynı şekilde ile yaşadığını belirtmiştir. Kökü *bıç-* fiiline dayandırılan sözcük tarihî lehçelerde Uyg. *bıçak* / *biçek*, Çağ. *bıçak* / *biçek*, Hak. *biçek* / *bıçak*, Har. *bıçak*, Kum. *bıçak*, Kıp. *bıçak* / *bışak* ve Osm. *bıçak* biçimlerinde kullanılmıştır (EDPT, 293, 294).

Sözcük *Tarama Sözlüğü*’nde sadece *bıçağ* sesiyle ve ‘bıçak’ anlamında yer almaktadır. Sözcüğün *bıçağ* biçimi müstakil olarak bulunmasa da kendinden türetilen bir sözcüğün olması ve üç farklı deyim içerisinde yer aldığı görülmüştür. Bu da sözcüğün her iki biçiminin aynı anda Uyg., Hak. ve Çağ. Türkçesinde olduğu gibi Eski Türkiye Türkçesinde de kullanıldığını göstermektedir (TTS, 44).

Bıçak sözcüğü, Türkiye Türkçesi ölçünlü yazı dilinde aynı ses ve anlam özellikleri ile kullanılmaya devam etmektedir: *bıçak* ‘1. bir sap ve çelik bölümden oluşan kesici araç 2. çeşitli kesme işlerinde kullanılan keskin ağızlı araç’ (TS, 259). Ağızlarda ise sözcüğün hem *bıçak* hem de *biçek* biçimi buradakinden tamamen farklı anlamlarda kullanılmaktadır (DS II; SDD 1, 204).

Biçek, bugün Türkiye Türkçesinde mutfakların en önemli aletlerinden olan *bıçak*’a karşılık gelmektedir. Sözcük tarihî dönemlerden bugüne yavaşça ilerleyerek ulaşmıştır.

ekdü [1]

Ekdü sözcüğünün anlamı Kâşgarlı’da ‘kılıç kını ve benzeri şeyleri oymakta kullanılan ucu eğri bıçak’ olarak verilmiştir (DLT D, 37).

⁸ Ayrıca bk. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*, Ankara-1985, s. 79-104.

egdü < *eg-dü*. *Eg-* eyleminden eylemden ad yapma (sıfat-fiil) eki *-dü* ile oluşan türemiş bir addır. Sözcük, Uygur metinlerinde *yanar ärngäk ägdü täg ängâ tutyl* ‘bıçak gibi’ anlamında *ägdü täg* olarak yer almaktadır (TTT V, 120, 121) Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümü şöyle olmalıdır: ET *ägdü* > OT *ekdü* / *egdü* > ETT *egdi* / *egdi* > TT *eğdi* / *eğri*.

Clauson da sözcüğü *egdü*: biçiminde okuyarak sözcüğe ‘a curved knife (= eğri bıçak)’ anlamını vermiştir. Bu sözcük bugün çağdaş lehçelerden Kırgız Türkçesinde *iydi* biçiminde yaşamaktadır. Tarihî lehçelerde ise sözcük Uyg. *eg-*, Hak. *egdü*: ve Osm. *egdi* biçimlerinde kullanılmıştır (EDPT, 102).

Tarama Sözlüğü’nde *egdi* biçiminde ve ‘1. ağaç oymakta kullanılan oluklu aygıt 2. ucu eğri ağaç, gelberi’ anlamlarındadır (TTS, 90).

Bu sözcük Türkiye Türkçesi ölçünlü yazı dilinde bu anlamda yer almamakta, ancak ağızlarda *eğdi* / *eğri* biçimlerinde birçok farklı anlamda bulunmaktadır: *eğdi* (I) ‘yüksek dallardaki meyveleri toplamaya yarayan çatal ağaç’ *eğdi* (II) (*eydi* I) ‘1. sebze diplerindeki otları kesmeye ve sebzelerin diplerini kabartmaya yarayan bir çeşit çapa 2. ağaç kaşıkların içini oymaya yarayan bir çeşit araç’ *eğdi* (IV) ‘peteklerden bal almakta kullanılan eğri uçlu demir araç’ *eğri* (III) ‘bıçak’ (TS, 607; DS V).

Görüldüğü gibi *ekdü* sözcüğü bugün ağızlarımızda aynı anlamda -birçok farklı anlamı da içererek- çok az ses değişimi ile *eğdi* / *eğri* biçimlerinde yaşamaya devam etmektedir.

kıngrak [1]

Kıngrak sözcüğü Kâşgarlı’da ‘et ve hamur kesilen satıra benzer büyük bıçak’ anlamındadır (DLT D, 66).

**kıngrak* < *kıngır+a-k*. *Kıngır* adından addan eylem yapma eki *-a* ve eylemden ad yapma eki *-k* ile türemiş bir sözcüktür. Clauson *kıngır* adını ‘something curved or something which cuts crookedly (= eğri nesne veya yamuk, dengesiz kesen nesne)’ diye tanımlar.

Clauson *kırra:k* için Kâşgarlı ile aynı olarak ‘a knife like a butcher’s cleaver, used for cutting meat and dough (= et ve hamur kesmek için kullanılan kasap satırı gibi bir bıçak)’ anlamını vermiştir. Bugün çağdaş lehçelerde merkezî kuzey Kır. *kırrarak / kırrak* ve kuzeydoğu Tel. *kırrak* biçimlerinde benzer anlamda kullanılmaktadır. Tarihî lehçelerde Hak. Kâşgarlı’nın *kırna:k* diye yanlış yazımı ile *kırra:k* olarak görülür (EDPT, 639).

Sözcüğün ne tarihî lehçelerde devamını ne de günümüzde *Türkçe Sözlük*’te ve *Derleme Sözlüğü*’nde kullanımını bulmaktayız. Sözcük, Kâşgarlı’dan günümüze küçük bir kullanım alanına sahip olmuş ve yaşamaya devam edememiştir.

sap [2]

Sap sözcüğü Kâşgarlı’da ‘sap, kılıç veya bıçak sapı’ anlamında yer almaktadır (DLT D, 99). Bu sözcük, yukarıda sıraladığımız bıçaklar için yardımcı ve tamamlayıcı görevdedir.

Sap, kök biçimindedir.

Sözcük Clauson’da *sa:p* (*sap*) biçiminde uzun sesli ile ‘the handle (of a sword, knife, etc.) (= kılıç, bıçak vb. kolu)’ anlamında verilmektedir. Tarihî lehçelerde Hak. *sa:p*, Har. *sap*, Kır. *şa:p / şap* ve Osm. *sap* biçimlerinde kullanılmıştır (EDPT, 782).⁹

Tarama Sözlüğü’nde karşılaşmadığım bu sözcük, *Türkçe Sözlük*’te aynı seslerle daha farklı anlamlarda ve daha genel olarak kullanılmaktadır: *sap* ‘... 3. bir aracı tutmaya yarayan bölüm...’ (TS, 1699, 1700). Ağızlarda ise sözcüğün çok farklı bir anlam kazandığı görülmektedir (DS X; DS XII; SDD 3, 1190).

Sap sözcüğü yaklaşık bin yıllık zamana karşın ses ve anlam özelliklerini koruyarak hatta yeni anlamlar da kazanarak dilde varlığını sürdürmektedir.

⁹ Yazar ‘The long -a:- in Kaş. seems to be an error.’ şeklinde bir not ile Kâşgarlı’nın uzun -a:’yı yanlışlıkla kısa olarak gösterdiğini belirtmektedir.

saplık [1]

Saplık sözcüğü Kâşgarlı'da 'saplık, kılıç ve bıçak gibi şeylere sap olmaya yarayan nesne' anlamında verilmektedir (DLT D, 99). Mutfak geçişlerine yardımcı nesnelere biri de *saplık*'tır.

saplık < *sa:p+lık*. *sa:p* adına addan ad yapma *-lık* ekinin gelmesi ile oluşan türemiş bir sözcüktür.

Saplık sözcüğü Clauson'da 'anything which serves as the hilt (maqbağ) of a knife or sword or the handle (nişab) of anything (= bıçak, kılıç veya herhangi bir nesnenin kolunun kabı olarak kullanılan nesne)' anlamında aynen yer almaktadır. Sözcüğün benzer modern biçimlerini *saplık* sözcüğü temsil etmektedir (EDPT, 788).

Sözcük, başka tarihî ve çağdaş lehçelerde kullanımına devam etmezken Türkiye Türkçesi ağızlarında *saplık* biçiminde, oldukça benzer 'balta, çapa ve benzeri araçlara sap yapmakta kullanılan odun' anlamında kullanılmaktadır (DS X).

Sözcüğün çözümlemesi bile günümüz Türkiye Türkçesi ile bire birdir. Sözcüğün sadece bin yıllık zamana değil, aradaki kullanım boşluğuna karşın bugün varlığını sürdürüyor olması oldukça önemlidir.

sokku [1]

Sokku sözcüğü Kâşgarlı'da 'havan' anlamı ile verilmiştir. *Soku*, sözcüğün eş anlamlısıdır (DLT D, 105).

sokku < *sok-ku*. *Sok-* eyleminden eylemden ad yapma eki *-ku* ile türemiş bir sözcüktür. Eski Türkçede *sok-* 'vur' demektir.

Clauson sözcüğün bugün de bu 'a heavy blow; the sound of horses' hooves (= atların toynaklarının sesi (sağlamlığı) gibi ağır darbe)' asıl anlamı ile bazı kuzeydoğu ve merkezî kuzey lehçelerinde *sokku* / *sokku* biçimlerinde yaşamaya devam ettiğini belirtmektedir. *sokku*: → *soku* (sokku). 'Havan' anlamındaki *sokku*: sözcüğü, tarihî lehçelerde Hak. *soku*: ve Çağ. *sokku*: biçimindedir. Karahanlı döneminde sözcüğün aslı *kk* ile olmasına karşın kısaltılmış olarak

baku., *yaku*: gibi *soku*: biçiminde kullanılmaktadır (EDPT, 805, 808).

Tarama Sözlüğü'nde ve *Türkçe Sözlük*'te görülmeyen bu sözcük, ağızlarda varlığını aynı biçimde sürdürmektedir: *sokku* 'tahıl dövmeğe yarayan büyük taş dibek' (DS X); *sokku* 'dibek' (SDD 3, 1239).

Sokku, tarihî süreçte ses ve anlam yönünden çok ufak bir değişime uğrayarak günümüze kadar gelebilmiş mutfak gereçlerindedir.

soku [1]

Kâşgarlı'nın *sokku* ile eş anlamlı olarak verdiği *soku* da 'havan' anlamına gelmektedir (DLT D, 105).

soku > *sokku*. *sokku* < *sok-ku*.¹⁰ *Tarama Sözlüğü*'nde sözcüğün tek *k*'li biçimlerini gördüğümüzden *soku*'nun 13. yüzyıldan itibaren *sokku*'nun yerini aldığını tahmin etmekteyim. ET *sokku* > ETT *soku* > TT *soku*.

Tarama Sözlüğü'nde *sokku*'ya rastlamamamıza karşın *soku* (*soku taşı*) '1. taş dibegin tokmağı 2. havan, büyük taş dibek' anlamında karşımıza çıkmaktadır (TTS, 201).

Türkçe Sözlük'te rastlayamadığım *sokku*'nun tam tersine *soku*, '1. taş dibek 2. dibekte, havanda tahıl dövmeğe yarayan tokmak' anlamlarında bulunmaktadır (TS, 1787). Ağızlarda *soku* olarak da kullanılan sözcük, yeni anlamlar da kazanmıştır: *soku*[I] '1. tahıl dövmeğe yarayan büyük taş dibek 2. dibekte, havanda dövme işini yapan tokmak' (DS X; DS XII). *Söz Derleme Dergisi*'nde ise sözcük bazı ufak ses değişimleri ile aynı anlamını koruyarak kullanılmaktadır: *soka* → *soku*, *sohu* 'dibeklerde bulgur döğmiye yarıyan tokmak'; *sohu* "taş dibek"; *soku* '1. kapı sürgüsü 2. havan, dibek 3. dibekte hububat döğmeye yarıyan bir çeşit tokmak (→ eldeç); *eldeç* '4. sarımsak döveceğı (→ soğı, solku); *soğı* 'solku' (SDD 3, 1239, 1240).

¹⁰ Bk. *sokku*.

Kâşgarlı'da hem esas *kk*'li biçiminde hem de *k*'li biçiminde yer alan sözcük, bugün ağızlarda her iki biçimini de korumuş; ancak yazı dilinde Eski Türkiye Türkçesinden itibaren *k*'li biçimini devam ettirmiştir. Sözcüğün hem yazı dilinde hem de ağızlarda, ufak ses değişimlerini saymazsak, hiçbir değişime uğramayarak bugüne ulaştığı söylenebilir. Sayısal verilerde yalnızca *soku* sözcüğü kullanılacaktır.

susgak [1]

Susgak sözcüğü Kâşgarlı'da 'susak, kendisiyle su ve benzeri şeyler daldırılarak alınan nesne' anlamında yer almıştır (DLT D, 107).

susgak < *sus-ğak*. *Sus-* eyleminin eylemden ad yapan *-ğak* ekini alması ile oluşan türemiş bir addır. *susgak* > *susak*. Türkçede sözcük ortasındaki ve sonundaki *ğ* sesinin 13. yüzyıldan itibaren düşmesi söz konusudur. Ayrıca sözcüğün *su* sözcüğü ile aynı anlamda olmamasına karşın analogik etki ile 'su taşıyan nesne' anlamlarına geldiği görülmüştür.

Clauson, sözcüğü *susğa:k* biçimi ve 'suyu (vb.) kaldırıp almak için kullanılan nesne' anlamı ile vermiştir. Clauson sözcüğün kökeni olduğunu belirttiği *sus-* eyleminin anlamı için şunları söylemiştir: 'to scoop up (= kapmak, kaldırmak, toplamak)'. Devamında ise bu eylemin erken dönemlerde belirtilmediği ancak günümüzde kuzeydoğu Alt., Şor, Tel. dili ve Hks. içinde *sus-*; güneydoğu Türkçesinde kökeni *süs-* olan *us-*; merkezî kuzey Kır. *suz-* biçimlerinde yaşadığı görülmüştür. Ayrıca bugün aynı anlamda sadece (?) kuzeydoğu Bar. lehçesinde *suskak* ve diğer dillerde *susğu* biçiminde kullanılmaktadır. Sözcüğün aldığı *-ğak* eki için de 'ladle, scoop and the like; in *-ğa:k* (normally connoting repeated action) (= kepçe gibi; eylemden ad yapım eki *-ğa:k* (genelde tekrarlanan eylem anlamına gelir)' açıklaması yapılmıştır. Tarihî lehçelerde bu anlamı ile Kar., Kıp. ve tüm göçebe topluluklarda (11. yüzyılda) *susğa:k* ve Çağ. *susak* biçiminde görülmüştür (EDPT, 856).

Sözcük *Tarama Sözlüğü*'nde *şuşak* / *susak* / *susak* 'tahta kova, su kabı, maşrapa, çomça' olarak görülür (TTS, 207).

Türkçe Sözlük'te *susak*, farklı anlamlara da gelmekle beraber 'su kabağından yapılmış veya ağaçtan oyulmuş maşrapa' anlamında yer almaktadır (TS, 1821). *Derleme Sözlüğü*'nde de birçok farklı anlamın yanında *susak* [I] '1. ağaçtan oyulmuş su kabı, ağaç maşrapa 2. sukabağından oyulmuş maşrapa 3. kuyudan su çekmeye yarayan her çeşit kova ya da testi 4. topraktan yapılmış su bardağı 5. süzgeçli bahçe kovası, bahçıvan kovası'; *susak* [III] → *sunak* 'ağaçtan yapılmış su kabı, maşrapa' anlamlarını taşımaktadır (DS X). *Söz Derleme Dergisi*'nde ise sözcük Kâşgarlı'daki anlamını korurken yeni anlamlar kazanmıştır: *susak* '1. ağaç maşrapa (→ *şapşak*), *kunak*, *manak* '4. kuyulardan su çekmeğe yarıyan bir çeşit kova veya ağaç testi 5. su kabağından oyulmuş maşrapa (→ *kevki*) *kevki* '6. bahçıvan kovası'; *susık* (SDD 3, 1256, 1257).

Susgak, Kâşgarlı'dan günümüze dilimizde çok sık görülen bir ses düşmesi ile değişime uğrayarak gelmiştir. Sözcük bugün birçok çağdaş lehçede ve Türkiye Türkçesinde etkin olarak kullanılmaktadır.

kewçi [1]

Kewçi sözcüğü Kâşgarlı'da 'Uygur ellerine kadar Kâşgaristan'da kullanılan 10 ritlik bir hububat ölçüğü' anlamı ile verilmiştir (DLT D, 64).

Sözcüğün kökeni ile ilgili Clauson, yabancı olabileceğini; ancak biçim bilgisel açıdan Çinceye benzemediğini belirtmiştir. Kâşgarlı'nın yaptığı tanımdaki ritl ölçüğünün değerinin yerden yere değişiklik gösterdiğini ve buradakinin bilinemediğini de sözlerine eklemiştir (EDPT, 688).

Sözcüğün zaman içerisinde geçireceği farklı biçimler göz önünde bulundurularak yapılan *Tarama Sözlüğü*, *Türkçe Sözlük*, *Derleme Sözlüğü* ve *Söz Derleme Dergisi*'ndeki taramalarda hiçbir veriye rastlanamamıştır. Bu sözcüğün sadece *Divanü Lügati't-Türk*'te karşımıza çıkmasının nedenini Clauson'ın söylediği gibi sözcüğün yabancı kökenli olmasına dayandırabiliriz. Bu anlamda sözcük, yaptığımız çalışmanın az karşılaşılan mutfak gereci adlarındanadır.

sagu [2]

Sagu sözcüğü Kâşgarlı'da 'ölçek' anlamı ile verilmiştir (DLT D, 97).

sagu < *sag-u*. *Sag-* eyleminin eylemden ad yapma eki *-u*'dan türetilerek oluşan bir addir. Clauson Kâşgarlı'daki *sagu*'yu iki anlama ve köke dayandırmıştır. Ancak onun tersine Kâşgarlı'da 'ölçek ve süt kovanı' anlamındaki ile Uyg. genel anlamda 'kova' olan *sagu*'nun kökteş olduğu ve her ikisinin de *sağ-* eyleminden türediği düşünülebilir. Öyle ki bir kabın sadece bir işlevde değil, birçok farklı işlevde de kullanılabilirliği söz konusudur. Dizinde yer alan *sagula-* eylemi için 'ölçeklemek, ölçekle ölçmek; (buğday vb. şeyleri) ölçmek' anlamı verilmiştir (DLT D, 97; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 800). Clauson, *sağu*'nun Rabgûzî'de 'bir tahıl ölçeği; bir sıvı kabı; terazinin kefesi' anlamlarında yer aldığını belirtir (EDPT, 805). Bu durumda kovanın sadece süt kovanı olarak değil, herhangi bir sıvı veya katı maddeyi ölçmek için de kullanılabilmesi düşünülebilir. Bunun yanında bir de buradaki *sagu*'nun eş seslisi gibi görünen, bugün Türk edebiyatının bir terimi olarak bildiğimiz 'ağıt' anlamındaki *sagu* vardır. İslamiyet öncesi dönemlerden beri kullanılan sözcüğün bugün kökeni bilinmemektedir.¹¹ Ancak insanların ağlarken döktükleri gözyaşlarının çok yoğun olduğu, adeta sağılırcasına gözyaşı akıtıldığı açıktır. Türkiye Türkçesindeki *sağanak* sözcüğünün de *sağ-* eylemine *-anak* ekinin getirilmesiyle oluşturulduğu düşünülünce aradaki anlam bağı dikkat çekicidir.¹² Bütün bunlar, 'ağıt' anlamındaki *sagu*'nun da Kâşgarlı'da bahsi geçen *sagular* gibi *sağ-* eyleminden türemiş olabileceğini düşündürmektedir. Yalnız buradaki *sagu*, *sağ-* eyleminin 'süt sağ-' temel anlamından

¹¹ Bk. İlhan Ayverdi, Kubbealtı Lugatı, 2011. Gerard Sir Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford: 1972.

¹² Ayrıca bk. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul: 2004, Bayrak Basım, s. 196.

değil, *sağanak* gibi ikincil anlamdan (yan anlamdan) türemiş olduğunu vurgulamak gerekir.

Clauson, *sa:ğu*: sözcüğünün temel anlamının 'bir tahıl ölççeği' olduğunu ve bunun da kökeninin 'an instrument for counting (= saymak için bir alet)' anlamını verdiği *sa:-* eylemine dayandığını belirtir. Şayet sözcük 'süt kovası' anlamını taşıyorsa *sağ-* eyleminden *-u*: eylemden ad yapım eki ile türetilmiş olabileceğini de belirtir. Ancak birinci açıklamasının daha mantıklı olduğunu da sözlerine ekler. *Sağu* sözcüğü bugün 'a wooden pail (= ahşap kova)' anlamında sadece güneydoğu Türkçesinde yaşamaktadır. *Sağu*, tarihî lehçelerde şöyle görülür: Uyg. 'kova', güneydoğu Osmanlı Türkçesinde (*sağu sağ-* deyiminde) yer alan 'ağıt söyleme' anlamı ile verilmiştir (EDPT, 805; TS, 1677).

Tarama Sözlüğü'nde sözcüğün sadece 'ağıt' anlamı vardır (TTS, 189).

Türkçe Sözlük'te, *Derleme Sözlüğü*'nde ve *Söz Derleme Dergisi*'nde *sagu*'nun 'tas, kova' gibi anlamlarına rastlanmamıştır (TS, 1677; SDD 3, 1179).

Bir mutfak ölçü aleti ve saklama kabı olan *sagu*, Kâşgarlı'dan sonraki dönemlerde varlığını pek sürdürememiş, günümüze yetişememiştir.

añgut [1]

Añgut sözcüğü Kâşgarlı'da 'içecek şeylerde kullanılan huni' anlamında verilmiştir (DLT D, 19).

Clauson *añut* sözcüğünün anlamını 'a funnel for wine (= içki (içecek) hunisi)' diye vermiştir. Sözcük tarihî lehçelerde sadece Hak. Türkçesinde buradaki örnek ile bir kere yer alır (EDPT, 176).

Gerek *Tarama Sözlüğü*'nde, gerek *Türkçe Sözlük*'te, gerekse *Derleme Sözlüğü*'nde sözcüğün Kâşgarlı'daki anlamına rastlanmamaktadır. Bu sözlüklerin hepsinde sözcüğün çok farklı bir anlamda yer aldığı görülmektedir (TTS, 22; TS, 99; DS I; DS XII).

Añut, Kâşgarlı'dan başka hiçbir yerde yer almayan mutfak geci adlarından biridir.

eskü [1]

Eskü, 'kalbur, elek' demektir (DLT D, 40).

eskü < *es-kü*. *Es-* eylemine eylemden ad yapma eki *-kü* getirilerek türetilmiş bir sözcüktür.

Clauson, bugün *esgü*:nün ya da onunla aynı kökten gelen *eskin* / *eskün* sözcüğünün aynı anlamda kuzeydoğu Türkçesinde kullanıldığını, bu sözcüğün de 20. yüzyılda güneybatı Türkçesinde kullanılan *esgin* / *eskin* / *esgün* sözcükleri ile anlamsal bağının olduğunu belirtir. (EDPT, 246).

Tarama Sözlüğü'nde, *Türkçe Sözlük*'te ve *Derleme Sözlüğü*'nde sözcüğün buradaki anlamı dışında birçok farklı anlamına rastlanmıştır (TTS, 91; TS, 650, 651; DS V; DS XII). *Söz Derleme Dergisi*'nde ise aynı kökten olduğu görünen *evüsgü*'ye rastlanmıştır (SDD 1, 550). Aynı *ewüsgü* sözcüğünün *Dizin*'de de 'savurma aygıtı' anlamı ile yer aldığı görülmüştür (DLT D, 42). *ewüsgü* < *ewüs-gü*. 'Savur-' anlamındaki *ewüs-* eylemi ve eylemden ad yapım eki (alet yapar) *-gü* (Yıldırım ve Çifci 2012, 1243).

Eskü de Kâşgarlı'dan Türkiye Türkçesine devamlılığını sürdüremeyen mutfak geci adlarından.

tañg [1]

Tañg 'elek' olarak tanımlanmıştır (DLT D, 113).

Clauson'da *tañ* sözcüğünün anlamı 'sieve is normally elğek (= elek, genelde elek)'tir. Sözcük Kâşgarlı dışında aynı anlamı ile sadece Arg. dilinde görülmektedir (EDPT, 511).

Sözcüğün *Tarama Sözlüğü*'nde, *Türkçe Sözlük*'te ve *Derleme Sözlüğü*'nde eş seslileri yer almaktadır (TTS, 213, 214; DS XII; DS IV; TS, 1899).

Görüldüğü gibi sözcük Kâşgarlı'dan günümüze uzanamayan, kısaca alanda kullanılmış kap kakak adlarından biridir.

çowlı [1]

Kâşgarlı *çowlı* için 'tutmaç süzgeci' anlamını vermiştir (DLT D, 33).

Clauson, sözcüğün Farsça *çâwlî* ile muhtemelen aynı ya da aynı kökten türemiş olduğunu belirtmiştir: 'a winnowing-fan of reeds (~ kamıştan [yapılmış] savurma [aleti]'. 'a strainer for tutmaç', it is (made of) thin rods plaited together, and made like a ladle (= tutmaç süzgeci, ince kamışlarla örülerek yapılmış, ve kepçe gibi yapılmış)' anlamındaki sözcük Kâşgarlı'daki yukarıda yer alan kullanımı yanında aynı anlam ile Kıpçak Türkçesinde *ça:wlı*: olarak yer almıştır (EDPT, 397).

Derleme Sözlüğü'nde yer alan *çav* (IV) 'ottan örülmüş urgan' ile *çavlu* 'meyve toplamak için bezden yapılmış sepet' sözcüklerinin anlamları Kâşgarlı'daki sözcüğün ham maddesinin kamış olması ve sepet gibi örülerek yapılması benzerlik taşımaktadır (DS III).

Tarama Sözlüğü'nde ve *Türkçe Sözlük*'te başka bir varyantına rastlamadığımız sözcük, ağızlarda buradakine yakın anlamlarda kullanılmaya devam etmektedir.

andığ [1]

Andığ 'elek, kalbur gibi şeylerin kasnağı' diye tanımlanmıştır (DLT D, 8). *Andığ*, yardımcı mutfak gereçlerindedir.

Sözcük Atalay ve DTS'de *andığ*; Rüstemov-Kormuşın tarafından *andığ* diye okunurken; Clauson ve Dankoff-Kelly tarafından *inda:ğ / indāy* olarak okunmuştur (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 58; EDPT, 177; CTD, 34).

Clauson, sözcüğün yalnızca Kâşgarlı'da geçtiğini belirtir (EDPT, 177).

Tarama Sözlüğü, *Türkçe Sözlük*, *Derleme Sözlüğü* ve *Söz Derleme Sözlüğü*'nde sözcüğün hiçbir biçimi görülmemiştir.

yasgaç [1]¹⁴

Kâşgarlı'da *yası yıgaç*'in eş anlamlısı olarak verilen *yasgaç* için de 'yastığaç, hamur tahtası' anlamı verilmiştir (DLT D, 146).

yasgaç < *yas-gaç*. Clauson'a göre Eski Türkçede 'dağıtıp yaymak, çözmek' anlamındaki *yas-* eylemine eylemden ad yapma eki *-gaç* getirilerek türemiş bir addir. Clauson sözcüğün kökeni ile ilgili Kâşgarlı'nın verdiği *yası yıgaç* > *yasgaç* etimolojisini hatalı bulmaktadır (EDPT, 975). Orta Türkçe döneminde sözcüğün *yası yıgaç* varyantı yanında *yasgaç* varyantının da olması, ilk bakışta *yas-* eyleminden türetilmiş iki ayrı sözcük ile karşı karşıya olunduğu izlenimi verse de tarihî lehçelerde, aynı dönemde aynı sözcüğün daha sonraki dönemlere ait varyantlarının da görüldüğü dikkate alınır sa *yası yıgaç* > *yasgaç* etimolojisi de doğru bulunabilir. Bunun gibi Eski Türkçedeki *anı teg*'in *antağ* varyantının esas olarak Orta Türkçede görülmesine karşın Kök Türkçede sözcüğün her iki biçiminin de yer aldığı bilinmektedir.

Yasğa:ç 'a rolling-board for dough' (= döner hamur tahtası). Tarihî lehçelerde kullanımı Uyg. *yastığaç*, Hak. *yasğa:ç* ve Osm. *yastığaç*'tır. Ayrıca sözcük, Arapça ve Farsça sözlüklerde yaygın olarak yer almaktadır (EDPT, 975).

Sözcüğün bu varyantının da *Tarama Sözlüğü*, *Türkçe Sözlük* ve *Derleme Sözlüğü*'ndeki görünüşleri *yası yıgaç* başlığı altında detaylıca verilmiştir.

yugurguç [1]

Sözcüğün anlamı 'şehriye ve benzeri şeylerin açılmasında kullanılan oklağı'dır (DLT D, 153).

yuğurğu:ç < *yuğur-ğu:ç*. 'Yoğur-' anlamındaki *yuğur-* eylemi ile eylemden alet adı yapan yapım eki *-guç* birleşerek oluşan bir sözcüktür. Clauson'da sözcüğün aynı anlamında sadece Kâşgarlı'daki

¹⁴ Bk. *yası yıgaç*.

örnekte yer aldığı belirtilmiştir (EDPT, 907). ET *yugur-* > OT *yugur-* > ETT *yuğur-* > TT *yoğur-*. *g* sesinin genişletici etkisi ile *u* > *o* olmuştur (*ıgaç* > *ağaç* gibi).

Tarama Sözlüğü'nde bir türevi olan *yuğrul-* sözcüğü görülmektedir (TTS, 263).

Sözcüğün bu türevi artık kullanılmıyorsa da kökü ve ondan türeyen bazı sözcüklerin ağızlardaki varlığı şöyledir: *yuğurmak*, *yuğurlanmak*, *yuğurtma*, *yuğurucu*, *yugurt / yogurd vb.* (DS XI). *Türkçe Sözlük*'te de *yoğurmak* '1. katı veya toz durumundaki bir maddeyi herhangi bir sıvı ile karıştırarak hamur durumuna getirmek 2. mec. bir kişiye istenilen nitelikleri kazandırmak, yeteneklerini geliştirmek' anlamları ile yer almaktadır. Bunun yanında aynı kökten türeyen *yoğurma*, *yoğurt*, *yoğurtçu*, *yoğurtçuluk*, *yoğurthane*, *yoğurtlama*, *yoğurtlamak*, *yoğurtlu*, *yoğurtma*, *yoğurtmak* ve *yoğurum* sözcükleri de bulunmaktadır (TS, 2186, 2187). Eylem çağdaş lehçelerde de Az. *yoğurmag* ve Özb. *yuğurmak* olarak yaşamaktadır.

Görüldüğü gibi sözcüğün Kâşgarlı'daki türevi oradaki örnek dışında görülmemekte ancak sözcüğün kökü olan eylem bugün hem kök hem de farklı türevleri ile yaygın olarak kullanılmaktadır.

çançu [1]

Çançu sözcüğü Kâşgarlı'da 'erişte hamuru açılan oklava' anlamındadır (DLT D, 29).

Çin. *çançu*. Sözcük, aynı anlamdaki Çince *chan chou* sözcüğünden ödünçtür (EDPT, 425).

Bu sözcük başka hiçbir yerde karşımıza çıkmamaktadır.

2. Yiyecek-İçecek Pişirmede Kullanılan Mutfak Gereçleri

Bu başlık altında herhangi bir yiyecek ve içecek pişirmede kullanıldığını düşündüğüm mutfak gereçleri sınıflandırılmıştır. Bu sözcükler harf sırasıyla şu şekildedir:

Awran, *bürgüç*, *çömçe*, *eşiç*, *kamıç*, *közegü*, *örküç*, *saç*.

Bu 8 sözcükten *örküç*, *saç*'in yardımcı ve tamamlayıcı unsurudur.

eşiç [63]

Éşiç sözcüğünün anlamı 'tencere, çömlek'tir (DLT D, 40). Atalay sözcüğün bir yerde (Cilt III 382, 2) ikinci hecesinin üstünle işaretlenmesinden *aşaç*, diğerlerinde ise *aşıç* olarak okumayı tercih etmiştir. Bu nedenle *Dizin*'de bu üç sözcük birbirinin eş anlamlısı olarak verilmiştir. Ancak sözcük Uygur Türkçesinden bu yana *eşiç*'tir. Ş sesinin inceltici bir özelliği olmasından dolayı sözcüğü *aş* kökünden getirmek uygun gözükmemektedir. ET *eşiç* / *éşiç* > OT *eşiç*. *eşiç* < *aşıç*. *aşıç* < *aş+ı+ç*. Sözcük, *aş* adına -ı yardımcı sesinin ardından addan ad yapma eki -ç getirilerek türetilmiştir.

Sözcüğün başka sözcüklerle beraber *eşiç bukaç* 'tencere, bardak, tas', *çodın bukaç* 'bakır tencere' ve *toy eşiç* 'toprak tencere' birleşik ad biçiminde kullanımları da söz konusudur (DLT D, 40, 32, 125)

Éşiç 'an (earthenware) cooking pot (= toprak tencere)'. Clauson, sözcüğün sadece Uyg. Türkçesine ait metinlerde geçtiğini belirtir. Tarihî lehçelerde aynı anlamda Uyg. *eşiç* / *éşiç*, Hak. *eşiç* ve Çağ. *eşiç* biçimindedir (EDPT, 257).

Eşiç Türkçede belli bir zaman aralığında kullanılmış sözcüklerden biridir. Uygur metinlerinde ve Kâşgarlı'da bolca kullanılan sözcük, çağdaş lehçelerde yaşam alanı bulamamıştır.

saç [1]

Kâşgarlı, *saç* sözcüğünü 'tava' anlamında vermiştir (DLT D, 97).

saç > *sac*. Sözcüğün Türkiye Türkçesindeki kullanımında ç > c değişimi olmuştur.

Sözcük Clauson'da *sa:ç* (*sa:c*) 'an iron plate for baking; a fryingpan (= pişirme yapılan demir tabak; tava)' olarak verilmiştir. Sözcük bugün güneydoğu Az. *sac* ve Tkm. *sa:ç* biçiminde yaşamaktadır. Tarihî lehçelerde Çağ. *sac*, Kıp. *şac* ve Osm. *sac* olarak varlığını göstermiştir (EDPT, 794).

Sözcüğün *Tarama Sözlüğü*'nde tek başına yer almamasına karşın 'yufka ekmeğini pişirmek için sacı ateş üzerine koymak' anlamındaki *saç urmak* deyiminin içerisinde geçtiği görülmüştür. Bu durum, sözcüğün 13. yüzyıl ve sonrasında Eski Türkiye Türkçesinde kullanımının devam ettiğini göstermektedir (TTS, 188).

Türkçe Sözlük'te sözcük *c*'li biçimde neredeyse aynı anlamda yer almaktadır: *sac* '3. bu nesneden yapılmış, üzerinde yufka yapılan dışbükey pişirme aracı' (TS, 1673). Ağzılarda da sözcüğün *sac* olarak kullanımı söz konusudur: 'saç, ekmek sacı; sac, üzerinde ekmek pişirilen metal levha; saç, demir levha'. Her ne kadar *Derleme Sözlüğü*'nde sözcüğün açıklaması için *saç* sözcüğü verilse de sözlükte *saç* yer almamaktadır (DS X).

Saç sözcüğünü Kâşgarlı'dan bugüne özellikle Batı Türkçesinde rahatlıkla takip etmekteyiz. Sözcükte meydana gelen ufak ses değişimi $\ç > c$, sözcüğün anlamını neredeyse hiçbir değişim olmadan koruyabilmesi, tarihî devamlılığı rahatlıkla takip etmemizi sağlamıştır.

çömçe [1]

Çömçe Kâşgarlı'da 'kepçe, çömçe' anlamı ile karşılanmıştır (DLT D, 33).

Far. *çemçe* > *çömçe* (KA). Sözcük iki dilde de aynı anlamı taşımaktadır. Farsçadan ödünç *çemçe* sözcüğünün Türkçede kullanımı sırasında *m* sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisi ile *e*'nin *ö*'ye dönüştüğü görülmektedir. Ancak sözcük Farsçada *çümçe* biçiminde de vardır. Clauson ise sözcüğün kökenini Farsça kalın sıradan *çamça* sözcüğüne dayandırmaktadır. *Kubbealtı*'nın verdiği ince sıradan *çemçe* sözcüğü, Türkçede de genelde ince sıradan kullanıldığından daha uygun görünmektedir.

Çömçe: 'ladle, scoop (= kepçe)'. Clauson sözcüğün özellikle Oğuzlarda çok yaygın olduğunu belirtir. Sözcük bugün kuzeybatı dilleri hariç çağdaş lehçelerde yaşamaktadır: güneydoğu Az. *çömçe*, Tkm. *çemçe*, diğerlerinde ise metatezle *çümüç* / *çümüç*, *kamıç*, *kaşık* sözcüklerine benzemektedir. Tarihî lehçelerde Çağ. *çemçe*, Kum.

çömçe / çömiç, Kıp. çömçe: ve Osm. çömçe biçimlerinde kullanılmıştır (EDPT, 422).

Tarama Sözlüğü'nde kalın sıradan *çomca* da yer almaktadır; ancak çömçe biçiminin doğrudan 'kepçe' anlamı ile verilmesi ince sıradanın daha çok kullanıldığı düşüncesini doğurmuştur (TTS, 71).

Türkçe Sözlük'te çömçe, Kâşgarlı'daki anlamını aynı tutarak yer almıştır: 'tahta kepçe, çemçe' (TS, 451). Ağızlarda sözcüğün hem çömçe hem de *çomca* biçimi, Kâşgarlı'daki anlamın yanında bununla bağlantılı birkaç yeni anlam da kazanarak yer almıştır: '1. kepçe, büyük tahta kaşık' (DS III; DS XII).

Çömçe, aradan geçen yaklaşık bin yıllık zamana karşı hiçbir anlam ve ses kaybına uğramadan kendini unutturmeyen sözcüklerdendir. Ayrıca Anadolu'da 'çömçe gelin' diye bir köy oyununun bulunduğunu da biliyoruz.

kamıç [3]

Kâşgarlı, *kamıç* için 'kepçe, kaşık' tanımlamasını yapmıştır (DLT D, 56).

Ercilasun ve Akkoyunlu da sözcüğü sadece 'kepçe' anlamında vermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 681). Bağlama bakıldığında sözcüğün 'kepçe ve onun gibi yemek yapımında kullanılan büyük kaşık' anlamında olduğu görülmektedir.

kamıç > **kam-ı-ç*. *Kam-* eyleminin eylemden ad yapma eki -ç'i alması ile türemiş olabilir. 'Hareket etmek' anlamındaki *kam-* eylemi (*kamıç* < *kam-ı-ç*, *kamaş* < *kam-a-ş* gibi) ya da Clauson'ın 'aşağı doğru sarkıtmak, devirmek, indirmek' olarak verdiği *kam-* eylemi (EDPT, 625). Eylemin bu anlamı ile sözcük arasında şöyle bir anlam bağı kurulabilir: yiyeceği veya içeceği bir yerden (tabaktan, tencereden vb.) bir yere (tabağa, tencereye vb.) hareket ettiren, indiren (koyan) nesne.

Clauson *kamıç* için sadece 'kepçe' anlamını verir. Sözcük, çömçe: *kaşık* ile benzer anlamda bazı ufak ses değişimleri ile bugün ku-

zeybatı Koi., Küe., Sag. ve Hks. lehçelerinde kullanılmaktadır. Sözcük tarihî lehçelerde Uyg. (IB) *kamu:ç*, Hak. *kamıç* ve Kıp. *kamuç* olarak yer almıştır (EDPT, 626).

Sözcüğe *Tarama Sözlüğü*, *Türkçe Sözlük* ve *Derleme Sözlüğü*'nde karşılaşılamamıştır. *Kamıç*, Kâşgarlı'dan sonra Türkiye Türkçesinde yer almayan, ancak başka lehçelerde hâlen kullanılan sözcüktür.

közegü [1]

Közegü, 'küşkü, ateşi çekmek veya aktarmak için kullanılan aygıt' demektir (DLT D, 74).

közegü < köz+e-gü. Önce köz adı -e eki ile eylem olmuş, sonra -gü eylemden ad yapma eki ile türemiş bir ad olmuştur (KA). *Kubbealtı* Lugatı'nda böyle çözümlenen sözcükteki -e ve -gü ekleri -egü biçiminde tek ek olarak da düşünülebilir. Köz Türkiye Türkçesinde 'küçük ateş parçası' anlamındaki sözcüktür (TS, 1287). OT *közegü* > ETT *kösegi* > TT *köseği* / *küşkü*. Sözcük, 13. yüzyıl Eski Türkiye Türkçesinde *z* > *s* ve *ü* > *i* gibi iki tipik ses değişimine uğradıktan sonra Türkiye Türkçesinde *g* > *ğ* değişimine uğramıştır. Sözcüğün Türkiye Türkçesindeki daha yaygın kullanımı olan *küşkü* için Türkçede sık görülen *e* sesinin düşmesi, *g* > *k* ve *ö* > *ü* ses değişimi olaylarının yaşandığı söylenebilir.

Köze:gi: 'a poker (for stirring the fire) (= ateş demiri (ateş karıştırmak için))'. Clauson, sözcüğün önemli ses değişiklikleri ile bazı çağdaş lehçelerde yaşadığını belirtir: güneybatı lehçelerinde *kösey:*, merkezî kuzey Kır. *kösö:*, *közö:*, Kaz. *köseü:*, kuzeydoğu K.k. *közew*, Nog. *kösey:*, güneydoğu Osm. *küşkü*; Tkm. *kesevi*. Tarihî lehçelerde ise Kum. *kösöv* biçimindedir (EDPT, 759).

Tarama sözlüğünde *kösegi* (*kösegi*), 'ocak karıştırmakta kullanılan ucu yanmış odun' anlamındadır (TTS, 158).

Türkiye Türkçesinde sözcüğün iki farklı kullanımı söz konusudur: *Köseği* '1. ateş karıştırmaya yarayan odun ya da demir 2. ucu yanık odun, eği', *küşkü* '1. taş veya duvara delik açmak için kul-

lanılan uzun, ağır ve bir ucu sivri demir 2. taş kaldırmakta kullanılan uzun demir çubuk veya basit, ağaçtan kaldıraç' (TS, 1236, 1287). Ağızlarda ise sözcüğün birçok farklı söyleyişi vardır: *közegü* 'maşa', *köseği* / *kosaf* / *kosengi* / *kösa* / *kösağacı* / *kösbe* / *köse(I)* / *kösek* / *kösenği* / *kösenti* / *kösek* / *köset* / *köseü* / *kösevi(I)* / *kösevi* / *kösegi* / *köseğü* / *kösgü* / *kösöğ* / *kösküç* / *kö-sevi* / *kösövü* / *kösere* / *kösravi* / *kösrevi* / *kösro* / *kösevi(II)* / *kösey* / *köseyi* '1. ateş karıştırmaya yarayan bir ucu yanmış odun, tahta', *köskü (I)* 1. → *kösküç* ateş karıştırmakta kullanılan tahta araç 2. fırının içindeki közleri ve külleri toplamak için kullanılan ucuna paçavra bağlanmış sıruk' (DS XIII, DS XII).

Görüldüğü gibi *köseğü* sözcüğü, bin yıllık zamanda bazı ses değişimlerine uğramış ancak anlamını ve temel seslerini hâlen üzerinde barındırarak dildeki kullanım alanını korumuştur. Tarihî süreçte devamlılığı görülen sözcük, bugün birçok çağdaş lehçede büyük ses değişimleri ile yaşamaktadır.

örküc [1]

Örküc için 'sacayağı, ocakta üzerine tencere konulan taş' anlamı verilmiştir (DLT D, 93; Ercilasun ve Akkoynlu 2014, 46).

Sözcüğün kökeni ile ilgili bilgi yoktur.

Sözcük, bu anlamı ile Clauson'da ve başka hiçbir sözlükte bulunamamıştır.

awran [1]

Kâşgarlı'da *awran* 'demirci ocağı biçiminde yapılan ekmek fırını' anlamında bir sözcüktür (DLT D, 13). Ancak Atalay'ın bu kelimeyi kalın sıradan okuması hatalı bulunmuştur. Sözcüğün ince sıradan okunması gerektiği görüşü yaygındır.

eviren > *evren*. *ev(i)ren* < *evir-en*. *Evir-* eyleminin eylemden ad yapma eki *-en* ile türetildiği sözcüktür. *Evir-* eyleminin anlamı Clauson'da 'çevir-'tir. Türkçede *i* sesinin türemelerde sıkça düştüğü görülür.

Clauson, sözcüğün hem Kâşgarlı'daki bu anlamını hem de 'gök kubbe, sema, kâinat' anlamını aynı sözcikle karşılamıştır. Kâşgarlı'daki bu sözcüğü de 'a dome-shaped oven (= kubbe şeklinde bir fırın)' olarak tanımlamış, dolayısıyla aradaki bu benzerlikten sözcüklerin aynı kullanımı olduğunu açıklamıştır. Eylemin kökü ile yeni oluşan sözcüğün arasındaki anlam bağı da oldukça güçlüdür ancak o dönemde *-en* gibi bir eylemden ad yapma ekinin olmayışı kafa karıştırıcı gözükmemektedir. Sözcük ile ilgili tarihî dönemlerde şu farklı kullanımlar vardır: güneydoğu ve kuzeydoğu lehçelerinde 'yılan', Hak. (KB vd.) 'gök kubbe, kâinat', Kıp. *evre:n* 'engerek' ve Osm. *evren* 'büyük yılan'. Türkiye Türkçesi ağızlarında da sözcüğün Osmanlı Türkçesinde kullanılan son anlamı korunmuştur (EDPT, 13).

Tarama Sözlüğü'nde sözcüğün bu anlamına değil, sadece 'ejderha, büyük yılan' anlamına rastlanmıştır (TTS, 99). Sözcüğün bazı dönemlerde ve lehçelerde yer alan 'yılan' anlamının da Kâşgarlı'daki gibi bir benzerlik ilgisi kurularak türetildiği açıktır.

Türkçe Sözlük'te sözcüğün asıl anlamının Arapça *kâinat* sözüne karşılık olarak yeniden canlandırma yoluna gidilerek üretildiği görülmüştür (TS, 668; KA). Ağızlarda ise sözcük, yeni anlamlar kazanmakla beraber Orta Türkçedeki ilk anlamını da korumuştur (DS V).

Tüm bu verilere bakarak Kâşgarlı'da yer alan sözcüğün anlamının sadece o dönemde kullanıldığı, sözcüğün benzetme ilgisi ile oluşturulduğu göz önüne alınırsa bunun da son derece doğal karşılanması gerektiği düşünülmektedir. Öyle ki bu tip bir ocak sadece 11. yüzyıl dolaylarında kullanılmış ve sonraki dönemlere aktarılmamış veya sonraki dönemlerde kendine yeni bir ad edinmiş olabilir.

bürgüç [1]

Sözcüğün anlamı 'tahtadan yapılmış kılıç gibi uzunca, enli bir ağaç parçasıdır, fırındaki ekmeği çevirmek için kullanılır' olarak

verilmiştir (DLT D, 148). İncelediğim *Dizin*'de *س* ile *yerküç* biçiminde yazılmış olan sözcük aslında el yazmasında böyledir. Ancak Clauson'ın verdiği bilgi ışığında sözcüğün metinde *bodraç* ile *bösgeç* arasında yer almasından ve anlamsal olarak *bür-* eylemine dayanmış olmasından aslında *ب* ile *bürgüç* olarak yazılması gerektiğini anlamaktayız (EDPT, 362).¹⁵

bürgüç < *bür-güç*. *Bür-* Clauson'ın verdiği bilgilere göre 'dön-, etrafına dolan-, çevir-' anlamlarına gelen bir eylemdir. Eylem, eylemden ad yapma ekini (alet yapar) almıştır (*evirgeç* < *evir-geç* gibi). ET *bür-* > TT *bur-* (EDPT, 362; KA).

Tarama Sözlüğü'nde, *Türkçe Sözlük*'te ve *Derleme Sözlüğü*'nde doğrudan sözcüğe rastlanmamıştır ancak sözcüğün kökünün '1. bir şeyi iki ucundan tutup eksenini etrafında ters yönler çevirerek bükme, çevirmek' anlamlarındaki *bur-* eyleminin ta kendisi olduğu açıktır. Bu sözlüklerde *bürgüç* olmasa da aynı kökten türemiş çok sayıda sözcük bulunmaktadır (TTS, 52, 53; TS 335, DS II, XII).

Bugün Anadolu'da aynı anlamda 'evirgeç, pişirgeç' gibi sözcüklerin kullanıldığı *bürgüç*, sadece Kâşgarlı'da yer alan sözcüklerimizdendir.

3. Yemede-İçmede Kullanılan Mutfak Gereçleri

Bu başlık altında herhangi bir yiyecek-içecek tüketimi sırasında kullanıldığını düşündüğüm mutfak gereçleri sınıflandırılmıştır. Bu sözcükler harf sırasıyla şu şekildedir:

Ayak, bart, çanak, çalınğ ayak, çeşkel, idiş, işküm, kaşuk, körke, közeç, sagrak, sış, tamgalıg, tèrgi, tewsi, yogrı.

Bu 16 sözcüğün içinde çok sayıda ufak ses değişimlerine sahip, birbirinin varyantı olanlar da vardır.

¹⁵ Ayrıca bk. Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu. *Divânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s.197.

bart [1]

Sözcüğün anlamı ‘su içilen bardak, şarap ve benzeri akıcı nesnelerin ölçüsü’dür (DLT D, 17).

Atalay’ın *bart*’in eş anlamlısı olarak verdiği *yart* aslında *bart*’in yanlış yazımından kaynaklanan bir sözcüktür. Atalay *yart* için ‘su içilen bardak’ anlamını vermiştir (DLT D, 146). Bu konuda Clauson *yart* sözcüğünün metindeki yanlış yazımdan (sonradan eklenen bir noktadan) kaynaklanan bir yanlış okuma olduğunu belirtir (EDPT, 358). Ercilasun ve Akkoyunlu da sözcükteki *b*’ye sonradan eklenen (?) ikinci noktanın *y* okumalarına sebep olduğunu ifade eder. Ayrıca sözcüğün ‘(Oğuz lehçesinde) pişmiş topraktan su kabı’ anlamı ile Türkiye Türkçesinde ‘toprak testi’ anlamındaki *bardak* sözcüğü eşdeğerdir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 148).

bardak < *bart*+*ak*. Bugün Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan mutfak gereçlerinden biri olan *bardak*’ın kökeni buradaki *bart* sözcüğüne dayanmaktadır. *Bardak* *bart* adına küçültme eki *-ak* getirilerek oluşmuş türemiş bir addir. *bartak* > *bardak*. Sözcükteki *t* > *d* değişimi, Osmanlı Türkçesinden itibaren rahatlıkla izlenebilmektedir.

Clauson *bart*’in sadece Kâşgarlı’da örneği bulunan, ‘a vessel for measuring wine or any other liquid (= şarap veya diğer sıvıları ölçmek için kullanılan bir kap)’ anlamındaki bir sözcük olduğunu söyler. Yine Kâşgarlı’da geçen *aṛṇut* sözcüğü ile *bart*’in aynı özellikte olduğunu belirtir (EDPT, 358).

Bart sözcüğü 13. yüzyıldan itibaren Kâşgarlı’daki gibi yalın hâlde kullanılmazken türettiği ‘testi’ anlamındaki *bardak* (*bartak*) biçimi günümüze kadar hiçbir ses değişimine uğramadan gelebilmiştir (TTS, 36).

Türkçe Sözlük’te *bardak*, ‘1. su vb. şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap 2. bu kabın alacağı miktarda olan 3. boduç, çamçak 4. toprak testi’ *bart*’in anlamını koruyarak bu dört farklı anlamda çok etkin olarak kullanılmaktadır (TS, 662). Türkiye Türkçesi ağızlarında da *bart*’a değil ama onun bir türevi olan *bar-*

dak'a birçok farklı söyleyiş özelliğinde ve temel anlam ile bağlantılı farklı anlamlarda rastlanmıştır: *bardak* (I) (*badak* / *badag* / *badag* / *badah*) '1. toprak testi, küçük testi 2. çamdan yapılmış su testisi 3. toprak, çam veya madenden yapılmış ibrik 4. sürahi 5. toprak çömlek, toprak kavanoz...' (DS II).

Görüldüğü gibi Kâşgarlı'dan günümüze uzanan bir sözcüğün türevi, anlamını koruyarak ve kendine yeni anlamlar da katarak bin yıllık zamana karşı büyük bir güç göstermiştir. Üstelik bu gereç, bugün birçok farklı sıvı için özel olarak üretilmektedir. Mutfaklarımızın olmazsa olmazı 'çay ve su' içecekleri ile o kadar bütünleşmiştir ki yemek tariflerinin temel ölçüsü durumuna gelmiştir. Sözcük yapısındaki 'ölçek ve kap' anlamlarının her ikisini de türettiği *bardak* sözcüğünün bünyesine aynen aktarmış ve onda yaşatmıştır. Bu nedenlerden *bart* sözcüğünü bugün de varlığını sürdüren mutfak gereçlerimizden saymalıyız.

közeç [3]

Közeç Arg. dilinde 'bardak, testi' anlamına gelmektedir. Sözcüğün şu iki farklı varyantı vardır: *ködeç*, *köziç* (DLT D, 72, 74).

Közeç sözcüğü bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında ve kuzey Türkçe varyantlarında geçmektedir. Kâşgarlı'da bir de 'toprak kap veya testi' anlamlarında *közeç* olmasından dolayı Clauson sözcüğü Farsça *kûze*'ye dayandırarak *küzeç* biçiminde okumaktadır (EDPT, 757). Aynı okuyuş Dankoff-Kelly'de de vardır. Sözcüğün ağızlarda *gödeç* / *göveç* / *güveç* ve Hakas Türkçesinde *ködes* ~ *ködeş* biçimleri aşağıda detaylıca açıklanmıştır.

Sözcüğün diğer bir varyantı olarak Atalay'ın yaptığı *köziç* okuması yanlış görünmektedir.

Atalay'ın *közeç*, *ködeç* okuduğu sözcüğü DTS, Clauson ve Dankoff-Kelly *küzeç* / *küzäç* (~ *küdäç*), *küdeç*, Rustemov-Kormuşin *közeç* olarak okumuştur. Hakas Türkçesinde 'çanak, çömlek, dökme kap, tencere' anlamındaki *ködes* ~ *ködeş* vardır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 154).

Clauson, sözcüğü *ü* ile *küzeç* olarak okumuş ve ‘bir sürahi ya da başka kap’ anlamını vermiştir. Sözcük, Soğdca *kwzr’yk*’ten (Far. *kûze*) ödünç bir sözcük olup ve Türkçe küçültme eki -ç ile türeyen bir addir Far. *küzeç* < *kûze*+ç. Sözcük aynı şekilde Arapçaya da geçmiştir. Arapça *ku:ze*’deki *h* ile Türkçe *küzeç*’teki *ç* aradaki tek farktır. *Küveç* ile benzer bir sözcüktür. Tarihî lehçelerde Uyg. *küzeç* ve Arg. *küdeç* biçimleri vardır (EDPT, 757).

Türkiye Türkçesindeki *güveç* sözcüğü, anlamlarına bakıldığında bu sözcüğün devamı olarak düşünülme olasılığı taşımaktadır: ‘1. içinde yemek pişirilen toprak kap 2. bu kapta pişirilen yemek’ anlamlarındadır (TS, 816). Ağızlarda ise *gödeç* [III] → *göveç* / *güveç*, ‘1. içinde yemek pişirilen toprak kap 2. toprak tencerede pişirilen yemek 3. toprak kapta pişirilen ekmek’ olmak üzere farklı anlamlara da karşılık gelmektedir (DS VI).

Çağdaş lehçelerden Türkmen Türkçesinde ‘güveç’ anlamında *küyzecik* sözcüğü de Farsça *kûze*’den gelmiş görünmektedir (Ercilasun vd. 1991, 295).

Küzeç, zaman içerisinde bazı ses değişimleri geçirerek *güveç* olmuş olabilir ancak kendine kattığı yeni anlamların yanında buradaki asıl anlamını da koruyarak bugüne gelmiş görünmektedir. Bugün de Türkiye’nin her yerinde hemen her mutfakta bulunan kaplardandır.

idiş [4]

Kâşgarlı *idiş* sözcüğünü ‘kadeh, tas, bardak, tencere gibi her nevi kap’ olarak tanımlamıştır (DLT D, 49). Atalay sözcüğün bir diğer varyantı olarak *idiş*’i vermiştir.

İdiş Kâşgarlı’da ‘kadeh’ anlamında geçmektedir (42 / 12). Söz konusu sözcük *İrk Bitig*’de de ‘kap, tabak, çanak’ anlamlarında geçmektedir (IB 42). Diğerleri Yağma, Tohsı, Yemek, Oğuz ve Argu dilinde ‘her nevi kap, tencere’ anlamlarındadır, bu anlam *İrk Bitig*’de de yer almaktadır. Kâşgarlı’da sözcüğün *peltek d*’li *idiş* biçimi de ‘kadeh, kap’ anlamlarına gelmektedir (500 / 15, 548 / 2). Sözcük bir yerde

'mal, meta' anlamında verilmiştir (471 / 2). Ercilasun ve Akkoyunlu, Atalay'ın buradaki sözcüğün ش harfini hata ile s olarak okuduğunu, aynı hatayı Dankoff-Kelly ve Tekin'in de devam ettirdiğini; ancak bu sözcüğün diğer yazmalarda da verildiği gibi 'sahip' anlamındaki *idi* değil, 'kap kacak' anlamındaki *idiş* olduğunu belirtir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 376, 377). Dankoff-Kelly sözcüğe yine 'kadeh' anlamını vermiş, farklı olarak yalnızca s ile okuma yoluna gitmiştir (CTD, 32).

Clauson'da *idiş* Kâşgarlı'daki gibi 'cup, vessel and the like (= bardak, kap ve benzeri)' anlamındadır. Sözcük bugün *idiş* olarak bazı kuzeybatı lehçelerinde (Hak. ve Tuv.), merkezî kuzey Kır. ile merkezî güney Özb. lehçelerinde yaşamaktadır. Tarihî lehçelerde ise Uyg. (IB) *idiş*, Hak. *idiş* / *idiş*, Oğz. *idiş*, Çağ. *idiş* Har. *idiş* olarak görülmüştür. Yağma, Toxsı, Yemek ve Oğuzlarda 'toprak çanak veya küçük kap' anlamlarında yer almaktadır (EDPT, 72).

Tarama Sözlüğü'nde, *Türkçe Sözlük*'te ve *Derleme Sözlüğü*'nde *idiş*'in devamı niteliğinde bir sözcük görünmemektedir.

İdiş bugün bazı lehçelerde hâlen yaşamaktadır ancak *Derleme Sözlüğü*'nde ve *Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır. Sözcük, Batı Türkçesine pek aktarılamamıştır.

sagrak [3]

Kâşgarlı, *sagrak* sözcüğünü 'sürahi, kâse, kap' olarak tanımlar (DLT D, 97).

Far. *sagrak* < *sagar*+*ak*. Sözcük, Farsçadan ödünç alınan *sagar*'a Türkçe küçültme (addan ad yapma) eki *-ak* getirilerek türetilmiştir. *Sâgar*'ın anlamı 'içki kadehi'dir. Yabancı kökenli bu sözcük, bir Türkçe ek ile birleştirilerek benzer anlamında kullanılmaya devam etmektedir. *sagarak* > *sagrak*. Sözcük eki aldığı anda aradaki *a* sesi düşmüştür.

Clauson, *sağra:k* için 'cup, goblet (= bardak, kâse, kadeh)' demiştir. Kökeni ile ilgili olarak ilk bakışta yukarıda yaptığım çözümlemenin akla geldiğini, ardından Steingass'ın sözcüğü Farsça olarak

kaydettiğini ve bu iki düşüncenin her ikisinin de olabileceğini belirtmiştir. Sözcük bugün güneydoğu Osm. sahasında yaşamaktadır. Tarihî lehçelerde de şöyle yer almaktadır: Hak. *sağra:k*, Çağ. *sağrak* / *sığrak* 'ibrik', Kum. *savrak*, 'kafatası', Kıp. *sağrak* 'ahşap kâse' ve Osm. *sağrak* / *soğrak* (bazen) (EDPT, 815).

Tarama Sözlüğü'nde *şağrak*, *sağrak* (*şuğrak*, *suğrak*), 'kadeh, bardak, sürahi, maşrapa, tas' anlamlarında yer almıştır (TTS, 189).

Sağrak, *Türkçe Sözlük*'te bulunmamakta ancak ağızlarda varlığını sürdürmektedir: *sağrak* (I) / *sahrak* 'ağaçtan yapılmış yağ kabı', *sağrak* (II) 'tahıl ölçegi, şinik', *sağrak* (III) 'bardak, kadeh' (DS X). Sözcük bir yandan Kâşgarlı'daki gibi 'sıvı kabı' anlamını korumuş, diğer yandan bunu genişletmiş ve üzerine daha farklı yeni anlamlar da eklemiştir.

Yabancı dilden alınan ödünç bir sözcüğe Türkçe ek getirilerek yapılan *sagrak*, Kâşgarlı'dan bugüne varlığını sürdürebilen mutfak gereci adlarındandır.

ayak [18]

Kâşgarlı'da *ayak* sözcüğü için 'çanak, kâse, kadeh' anlamı verilmiştir. *ayak* → *çanak* (DLT D, 13).

Sözcüğün buradaki anlamının kökeni ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır.

Clauson da sözcüğü 'kişiye özel kap, tas' olarak tanımlar. Doerfer sözcüğün bugün 'bardak, kadeh, kâse, çanak' anlamlarında tüm modern lehçelerde yaşadığını belirtir. Tarihî lehçelerde ise durumu şöyledir: Uyg. (IB) *ayak* 'fincan kap', Hak. *ayak* 'ahşap tas' (Oğuzlar, bu sözcük yerine *çanak* der), Çağ. *ayak* / *ayağ*, Har. *ayak* / *adak* (yanlış analogi nedeniyle), Kıp. *ayak*, Osm. *aya:ğ* / *ayak* (EDPT, 270).

Tarama Sözlüğü'nde sözcüğün hem *ğ*'li hem de *k*'li biçimleri aynı anlamda görünür: *ayağ*(I) / *ayak* (II) '1. kadeh 2. tas, çanak' (TTS, 30). Sözcüğün bu anlamının yanında farklı anlamları da vardır.

Ayak'ın *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*'nde farklı alanlarda terimsel kullanımının bulunduğu görülmüştür. Bunlardan *Zanaat Terimleri Sözlüğü*'nde yer alan *ayak* 'ayaklı bardak (Karaköy-Bilecik)' anlamını taşımaktadır (BSTS). Ağzılarda ise sözcük oldukça yaygındır. Birbirinden farklı çok fazla anlam taşıyan *ayak*'ın bizimle ilgili olan kısmı ilk anlamıdır: *ayak* (I) '1. tas, maşraba 2. kadeh 3. bardak, çay bardağı' (DS I).

Görüldüğü gibi *ayak* sözcüğü, bazı çağdaş lehçelerde halen yaşamaktadır. Sözcüğün Türkiye Türkçesinde eş seslileri de vardır. Bahaeddin Ögel, *ayak* sözcüğünün kökeni ile ilgili olmasa da kültürümüzdeki kullanımı ile ilgili geniş bilgi vermiştir (Ögel 1985, 157-172).

çanak [4]

Sözcük, Kâşgarlı'da *ayak* ile eş anlamlı olarak 'kap kaçak, çanak, tuzluk ve tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap' karşılığında verilmiştir (DLT D, 29).

çanak < *çan+ak*. Eski Türkçede 'büyük kap' anlamındaki *çan* ad köküne küçültme eki *-ak* getirilerek türetilmiştir (KA). *çanak* < Çin. *çan+ak*. Çan Çince 'şarap kadehi' anlamındaki *chan* sözcüğünün Türkçe küçültme eki *-ak* ile birleşerek oluşturduğu bir türemiş ad da olabilir. Öyle ki daha önceki sözcüklerden *sagrak* da Far. *sagar* köküne Türkçe küçültme eki *-ak*'ı alarak oluşmuştu.

Clauson sözcüğün aslını 'a hollow conical object (= çukur konik biçiminde bir nesne)' den geldiğini düşünmektedir. Sözcük, bugün güneydoğu lehçelerinde 'un değirmenin besleme hunisi', merkezî kuzey Kır. 'göz çukuru, pamuk kozası, fasulye saksısı, mezar taşı', güneydoğu Az., Tkm. 'ahşap kâse' anlamları ile yaşamaktadır. Tarihî lehçelerde Hak. *çanak* / *çana:k* (sadece bir yerde) 'ağaçtan yapılmış huni', Çağ. *çanağ* / *çanak* 'kâse', Oğz. *çanak* (*ayak*), Har. *çanak* 'kâse, tabak', Kum. aynen, Kıp. *çana:k* / *çanak* / *şanak* 'toprak kâse' ve Osm. *çanak* 'toprak kâse' biçimlerinde kullanılmıştır (EDPT, 425).

Tarama Sözlüğü'nde *çanak* değil ama ondan türediğini düşündüren *çanacuk* 'çanakçık, küçük çanak' sözcüğü vardır (TTS, 62). *çanacuk* < **çan+ak+cuk*. *çanakcuk* > *çanacuk*. *Çanak* adına *-cuk* küçültme ekinin getirilmesiyle türeyen sözcüğün *k* sesi düşmüştür. *-cuk* eki, Türkiye Türkçesinde bugün de bu özelliği taşımaktadır (Örn. *minik+cik* > *minicik*. *küçük+cük* > *küçücük*). *Çanak* sözcüğünü bugün küçültme anlamını korur biçimde kullanmamaktayız. Bu durum, Eski Türkiye Türkçesinden itibaren gerçekleşmiş olabilir ki bu dönemde sözcüğün üzerine bir daha küçültme eki getirme gereksinimi duyulmuş olsun. Ek yığılması, Türkçede işlevini yitiren eklerde eski dönemlerden beri görülen bir olaydır.

Türkçe Sözlük'te *çanak*, daha farklı anlamlar da kazanmakla beraber '1. toprak, metal vb. bir maddeden yapılmış yayvan, çukurca kap' anlamını korumaktadır. Ayrıca birçok sözcükle birleşik bir yapı oluşturmuş, deyimler kurmuştur. Sözcüğün birçok farklı bilim ve sanat alanlarında da terim anlamları vardır (TS, 391). Ağızlarda *çanak* 'tabak', *çanak* (III) (*çanah*) '1. üç okkalık bir çeşit tahıl ölçüğü 2. fincan 3. ağaçtan ve madenden yapılmış kap' ve daha birçok anlamda kullanılmaktadır (DS XII; DS III).

Çanak, Kâşgarlı'dan bugüne Türk mutfağının en çok kullanılan gereçlerinden olmuştur. Hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde varlığını ve anlamını aynen koruyarak hatta zaman içerisinde kullanım alanını genişleterek zamana karşı büyük güç gösteren sözcüklerdendir. Üstelik bunu hiçbir ses değişimi geçirmeden başarabilmiştir.

çalıŋ ayak [1]

Kâşgarlı'da bu birleşik ad 'Çin kâsesi' olarak anlamlandırılmıştır (DLT D, 30).

Clauson sözcüğü kalın sıradan *çalıŋ* olarak okumuş ve Çince olduğuna kuşku duymadığını belirtmiştir. Bu kalın okumayı da sözcüğün ilk hecesinin Çince 'çay' demek olan *ch'a* sözcüğünden geldiğini belirterek açıklamıştır. *Çeliŋ ayak* ifadesi, Kâşgarlı'daki bu örnek dışında hiçbir yerde yoktur (EDPT, 420, 421).

Atalay sözcüğü *çelinğ* diye ince sıradan okurken (DLT D, 30), Ercilasun ve Akkoyunlu *çalın* okumuş ancak sözcüğün kökenini ‘alaca, kır’ anlamına gelen *çal* adına dayandırmıştır. *çalın* < *çal+ın*. Dankoff-Kelly sözcüğü *çalin* / *çalın* biçiminde kalın sıradan okurken DTS de Atalay gibi *çelin* okumuştur (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 498).

Sözcüğün bugün çağdaş lehçelerde kullanımının olup olmadığını merak edip sözlüğe baktığımda şu verileri elde ettim: Kaz. *şını ayak* ‘bardak’, Baş. *şınayak* ‘porselen’, Tat. *şınayak* ‘porselen’ (Ercilasun vd. 1991, 50, 51, 710, 711). Sözcüğün bugünkü kullanımının hepsinde, yanındaki ünlüleri inceltici özelliği bulunan ç, ş seslerinin olduğu yerlerde bile kalın sıradan ı sesinin korunması aslının da *çalın* olabileceği düşüncesini destekler görünmektedir.

Sözcüğün Kâşgarlı’dan sonra bazı çağdaş lehçelerde benzer anlamlarda kullanılmış olması, benim çalışmam açısından, Türkiye Türkçesinde kullanılmamasından dolayı, verileri etkileyecek bir durum olmasa da Türk dili açısından önemli ve dikkate değerdir.

çeşkel [1]

Kâşgarlı *çeşkel* sözcüğünü ‘çanak çömlek’ olarak vermiştir (DLT D, 30).

Far. *çeşkel* > Afg. Özb. *çaşxal*. Farsçadan ödünç bir sözcüktür.

Clauson, *çeşkel*’in bugün Afganistan Özbeklerinde ‘pot, pan (= çanak çömlek, tava)’ anlamı ile *çaşxal* olarak yaşadığını belirtir. Sözcük İran dillerinden ödünçtür. Kâşgarlı’daki örnekten başka bir örneği tarihî lehçelerde bulunmamaktadır (EDPT, 431).

Kâşgarlı’da sadece bir yerde geçen ve bugün Özbekler hariç başka hiçbir tarihî ve çağdaş lehçede görmediğimiz *çeşkel* sözcüğünün bu kadar dar kapsamda kullanılmış olması ve yayılmaması, Türk dilinde bu anlama gelen çok fazla Türkçe sözcük olmasından kaynaklanmış olabilir.

yogru [2]

Kâşgarlı'da *yogru*, 'çanak' anlamında bir sözcüktür (DLT D, 153).

Clauson'da *yoğru*: 'geniş, derin tabak, kâse' anlamındadır. Sözcük başka hiçbir yerde bulunmaz, Hak. Türkçesine özeldir (EDPT, 905).

Yogru, buradaki kullanımının dışında Türkçede ne yatay ne de dikey doğrultuda yer almıştır. Sözcüğün Türkçe kökenli olmasına karşın sadece bir tek yapıtta görülmesi oldukça dikkat çekicidir. Bunun nedeni *yogru* ile eş anlamlı birçok sözcüğün daha yaygın bir kullanım alanına sahip olması olabilir.

körke [1]

'Ağaçtan yapılmış tabak' anlamına gelmektedir (DLT D, 73).

Clauson'a göre sözcük kanıtlanabilir şekilde İran dillerinden ödünçtür. Bugün (?) kuzeybatı Kırım bölgesinde *körege* 'fincan, kâse' anlamında kullanımı devam etmektedir. Tarihî lehçelerden Çağatay Türkçesinde *körge / körege* biçimlerinde 'şölenlerde üzerinde şarap sürahisi, testi ve kâselerin / fincanların bulunduğu ahşap masa' hem de 'şarap sürahisi ve testi' anlamlarında kullanılmıştır (EDPT, 741).

Tarama Sözlüğü'nde, *Derleme Sözlüğü*'nde ve *Türkçe Sözlük*'te sözcükle ilgili bir ifade bulunamamıştır. Dolayısıyla *körke* de Kâşgarlı'dan bugüne devam edememiş mutfak gereçlerindedir.

kaşuk [2]

Sözcük Kâşgarlı'da iki yerde bulunmaktadır (DLT D, 30, 60). Sözcüğün müstakil hâldeki bu iki kullanımının (192, 595) yanında sözcükten eylem ya da ad türetildiği (592, 598) ve birleşik yapı oluşturulduğu da (401) görülmüştür. Kâşgarlı'da harekeli yazılan *kaşıklık* (251) 'kaşık yapmak için hazırlanan boynuz' anlamındadır. Söz konusu sözcük Clauson ile Dankoff-Kelly'de *kaşukluk* okunmakta, harekelendirmenin yazım hatası olduğu düşünülmektedir

(EDPT, 672; CTD, 132). Atalay ile Ercilasun ve Akkoyunlu ise sözcüğü *kaşıklık* okumaktadır (DLT D, 60; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 691). Sözcüğü *kaşıklık / kaşukluk* okuma ihtilafı şöyle değerlendirilebilir: Bu durum bir yazım hatası olabileceği gibi iki ayrı söyleyişten kaynaklanmış da olabilir. Buna benzer bir durum Çağatay Türkçesinde vardır: *ayru* ‘ayrı’, *ayrı* ‘çatal’.

kaşık < *kaşı-k*. *Kaşı-* (~ *kaşa-*) Eski Türkçede ‘yont-’ anlamına demektir. Sözcüğe *-k* eylemden ad yapma eki getirilerek *kaşık* türetilmiştir. ET *kaşuk* > OT *kaşık*. Sözcük Eski Türkçede *kaşuk*’tur (KA).

Clauson sözcüğün anlamını ‘kaşık, kazıyarak oyulmuş nesne’ olarak vermiştir. Sözcük bugün kuzeydoğu lehçeleri hariç tüm modern lehçelerde *kaşık* olarak yaşamaktadır. Güneydoğu lehçelerinde *kaşuk / koşuk* biçimindedir. Farsçaya ödünç verilmiştir. Tarihî lehçelerde kullanımı şöyledir: Uyg. *kaşuk*, Hak. *kaşuk*, Çağ. *kaşuk* ‘tanınmış’ (Farsçada bu anlamdadır), Kum. *kaşuk*, Kıp. *ka:şu:k / ka:şuk / kaşuk*.

Clauson sözcüğün kökenini *kaşı:-* eylemine dayandırmaktadır. Ancak bu konu ile ilgili Mesut Şen tarafından ortaya atılan başka bir düşünce daha vardır ve *kaşuk* sözcüğünün kökenini buraya dayandırmak söz konusudur. Şen makalesinde Kâşgarlı’da ‘hayvanların başının üzerindeki leke’ anlamında verilen *kaşga* sözcüğünün bugün Türkiye Türkçesinde *akıtma* sözcüğü ile karşılanmasından hareketle iki sözcük arasında dil bilimi açısından bir benzerlik bulunduğunu, dolayısıyla *kaş-* eyleminin asıl anlamının ‘akıt-’ olduğunu belirtir. Ona göre Kırgız Türkçesinde ‘ak-, dök-’ anlamındaki *kaşay-* ile tarihî lehçelerde ‘(hayvan, at için) işe-’ anlamındaki *kaşan-* eylemleri bu *kaş-* eyleminden türemiştir. Sözcük, *-a* eylemden eylem yapma eki (*tüt-e-*, *tar-a-*, *kam-a-* gibi) almıştır (Şen 2011, 223). Şen’in verdiği bu örnekler ile beraber düşünüldüğünde, **kaşuk* sözcüğünün kökeninin ‘yont-’ anlamındaki *kaşı-*’tan ziyade ‘akıt-’ anlamındaki *kaş-* eylemine dayanması daha uygun görünmektedir. *Yaz-*’tan *yazuk* gibi *kaş-*’tan *kaşuk* olmuştur: **kaşuk* < *kaş-uk* (eylem

kökü-eylemden ad yapım eki), *kaşık < kaş-ı-k (eylem kökü-yardımcı ses-eylemden ad yapım eki). Böylece sözcük ‘akıtma işini yapan nesne’ anlamını kazanmıştır.¹⁶

Sözcüğün *kaşuk* olarak söyleyişine *Tarama Sözlüğü*’nde, *Türkçe Sözlük*’te ve *Derleme Sözlüğü*’nde hiç rast gelinmemiştir. Ancak *kaşık* olarak aynı anlamdaki kullanımı bugün *Türkçe Sözlük*’te yer almaktadır (TS, 1101). Ağızlarda ise sözcük yan anlamlar kazanmıştır (DS VIII).

Sözcük, Kâşgarlı’dan bu yana çok ufak bir ünlü değişimi ile dildeki varlığını sürdürmektedir.

sış [6]

Sış, Kâşgarlı’da ‘şış, tutmaç şışı’ olarak verilmiştir (DLT D, 103, 110). Sözcük bir yerde (407) şış biçiminde geçmektedir.

ET sış > OT sış > TT şış. Sözcüğün ilk hâli Clauson’ın açıklamasını yaptığı gibi sış olmalıdır. Sözcük döneminden itibaren sış olmuştur. S sesi gerileyici benzeşme ile ş olmuştur. Türkçede ş sesinin yanındaki ünlüleri inceltici etkisi olduğundan kalın ı sesi ince i sesine dönüşmüştür.

Clauson, sı:ş’a ‘a spit, fork, spike (= şış, çatal, başak)’ anlamlarını vermiştir. Sözcük Hakaniye Türkçesinde ı sesi ile, ancak bugün her yerde -belirsiz tarihteki bir değişim ile- i sesiyle yer almaktadır. Sözcük bugün Farsça *sîx* sözcüğünün yerini aldığı güneydoğu ve merkezî güney lehçeleri hariç tüm çağdaş lehçelerde s-, ç-, ş-, -ş, -s, -ç çoğunlukla bu ses değişimleri ile kullanılmaktadır: güneybatı Tkm. *çi:ş* vb. Tarihî lehçelerde şöyle görünmektedir: Uyg. sış, Hak. sı:ş / şış / şı:ş, Çağ. şış, Kıp. şış. (EDPT, 856).

Sözcüğün alabileceği biçimlerin hiçbiri *Tarama Sözlüğü*’nde yer almamaktadır. *Türkçe Sözlük*’te şış’in ikinci anlamı, ‘bir ucu sivri,

¹⁶ -k, -k eylemden ad yapma eki, yaptığı adlarda “eylemin gösterdiği harekete uğramış olan, bazan da o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılar” (Ergin 2004, 188).

demir veya ağaçtan, bazen silah gibi kullanılabilen ince uzun çubuk'tur (TS, 1870). Ağızlarda ise sözcük, benzer anlamların yanında 'sivri uçlu demir çubuk' anlamına yakın birçok anlamda kullanılmaktadır (DS X; DS XII).

Şiş, bugün Türkiye Türkçesinde birçok anlamda kullanılan şiş sözcüğünün Kâşgarlı'daki biçimidir. Sözcük zamana direnmenin yanında tüm çağdaş lehçelerde kullanılması ile devamlılığını giderek geniş alana yayan bir mutfak gerecidir.

tewsi [2]

Kâşgarlı *tewsi* sözcüğü için 'tepsi, sofa' karşılığını vermiştir (DLT D, 119).

Clauson, 'dish, plate (= tabak)' anlamını verdiği bu sözcüğün Çince aynı anlamdaki *tieh izü* sözcüğünden ödünç alındığını söyler. Sözcüğün İran dilinden Moğolcaya ödünç verilmiş *tebsi*'den geldiğini ileri süren düşünceye de yer vermekle beraber kendi önerisinin daha mantıklı olduğunu belirtir. Sözcük bugün kökeninin Moğolcadan ödünce dayandırıldığı kuzeydoğu lehçelerinde ve güneybatı Azerbaycan'da *tepsi* olarak yaşamaktadır. Bununla beraber Osmanlı'da gerçek yaşamda *tebsi* / *tepsi* olabilir. *Tewsi*, tarihî lehçelerde şöyle yer almıştır: Uyg. *tewsi* 'tabak, kova', Hak. *tewsi*: 'ayak üzerinde duran tepsi', Har. *tepsi* 'tabak', Kum. (CC) *tepsi* 'tabak', Kıp. *tepsi* / *tebsi* 'tabak' ve Osm. *tebsi* 'sini' (EDPT, 445-446).

Çin. ET *tewsi* / *tepsi* > *tebsi* > TT *tepsi*. Çince aynı anlamdaki sözcükten ödünçtür. *w / v > b > p* ses değişimleri gerçekleşmiştir. Sözcüğün kökeni *Kubbealtı Lugatı*'nda da Çince olarak belirtilmiştir. Ben de sözcüğün aynı anlamlı olması ve sesinin benzemesi yönüyle Çince *tieh ziu*'dan geldiğini düşünmekteyim.

Tarama Sözlüğü'nde bulamadığım sözcük, bugün *Türkçe Sözlük*'te *tepsi* olarak '1. fincan, tabak, bardak vb. şeyleri taşımaya yarayan, derinliği olmayan, türlü büyüklükte düz kap 2. içinde börek, tatlı vb. pişirmeye yarayan, az derin, geniş, düz kap...' anlamlarında yer almaktadır (TS, 1956). *Zanaat Terimleri Sözlüğü*'nde terim

anlamı bulunan *tepsi*, ağızlarda başka anlamlar da kazanmış olmasına karşın buradaki anlamı ile *tepsi* / *tebsi* / *tesbi* olarak kullanılmaktadır (DS X).

Sözcüğün Kâşgarlı'daki kullanımını ile bugünkü kullanımını arasındaki ufak bir anlam kayması vardır. Sözcük o dönemde ve Osmanlı'da da bugün Türkiye Türkçesinde 'üzerinde yemek de yenilebilen yuvarlak, bakır veya pirinçten büyük tepsi' anlamındaki *sini* olarak kullanılmış görünmektedir. *Sini*, ağızlarda aynı anlamını sürdürmektedir.

Görüldüğü gibi *tewsi* Kâşgarlı'dan bugüne temel anlamını korumakla, kullanım alanını biraz değiştirmekle birlikte kendini zamanın büyük etkilerine karşı koruyabilmiş mutfak gereçlerindedir. *Tepsi* ödünç bir sözcük olmasına karşın dile iyice yerleşmiş, bugün bile mutfaklarımızın en temel gereçlerinden olma özelliğini korumuştur.

ışküm [1]

Kâşgarlı, *ışküm* için 'saraylarda hanlar için kurulan, büyük çanak gibi ayaksız sofrâ' tanımını yapmıştır (DLT D, 51).

Soğ. *ışküm* < *ışküm*. Soğdcadan ödünç olabilir.

Clauson, sözcüğün Soğdcadan ödünç olabileceğini ve anlamca *tewsi*'ye benzediğini belirtir. Sözcük sadece Hak. Türkçesinde Kâşgarlı'daki hâli ile geçmektedir (EDPT, 260).

İşküm de ödünç bir sözcük olmasından dolayı sadece kısa bir dönem kullanılıp unutulmuş mutfak gereçlerindedir. Yukarıda açıkladığımız *tewsi* ile *ışküm* arasında büyük anlam benzerliği vardır: *tewsi* daha çok ayaklı sofrâ iken *ışküm* ayaksız ve hanlara özel sofrâ. Sözcüğün hiçbir sözlükte türevine rastlanmamıştır.

tamgalıg [1]

Tamgalıg 'bir kişilik sofrâ; küçük ibrik; hakanın damgası bulunan eşya' anlamındadır (DLT D, 112).

tamgalıg < *tamga*+*lıg*. *Tamga* adına, addan ad yapma eki *-lıg* getirilerek oluşmuştur. ET / OT *tamgalıg* > ETT *tamgalu* > TT *damgalı*. *-lıg* eki, 13. yüzyıldan itibaren *-lu* biçimini almıştır.

Clauson, *tamğa*: kökünden gelen *tamğa:lığ*'ın bugün çoğu çağdaş lehçede yaşadığını belirtir. Sözcük, *Eski Türk Yazıtları*'nda *tamğa:l:ğ* / *tamkalığ* ile Hak. *tamğa:lığ* / *tamğa:lık* biçimleri ile 'damgalı, mühürlü' anlamlarında yer almaktadır (EDPT, 505, 506).

Tarama Sözlüğü'nde *tamgalıg* ya da sözcüğün bundan türemiş *tamgalık* biçimlerine rastlanmamış, ancak sözcüğün kökü olan *tamğa* 'damga, nişan, alamet' anlamlarında bulunmaktadır (TTS, 213).

Türkçe Sözlük'te *damga* '1. bir şeyin üzerine bir nişan, bir işaret basmaya yarayan araç 2. bu araçla basılan nişan, işaret 3. bir kimse-nin adını kötüye çıkararak, yüz kızartıcı durum 4. bir şeyin kime, hangi çağa ait olduğunu gösteren belirgin iz, işaret, nitelik' anlamlarındadır. Bunların yanında sözcük birçok farklı alanda terim anlamı kazanmıştır. *Damgalı* ise '1. damgası olan, damgalanmış olan 2. kendisine yüz kızartıcı bir suç yüklenmiş olan' anlamlarındadır (TS, 470). Sözcüğün Türkiye Türkçesindeki bu anlamları, Kâşgarlı'nın sözcüğe ilişkin verdiği en genel anlamı 'hakanın damgası bulunan eşya' ile bire bir örtüşmektedir. Ercilasun ve Akkoyunlu bu sözcük için şöyle bir açıklama yapmıştır: '...Aslı *tamgalıg*'dır; yani 'damgalı'. Çünkü han ibriğini ve özel sofrasını damgalardı, bu sebeple şarap bir kişilik ve yiyecek de kendisine yetecek kadar olurdu. Daha sonra her küçük ibrik ve her küçük sofraya *tamgalık* dendi. Bunun sebebi handan başka kimse yemesin diye damga vurulmuş softa olmasındandır.' (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 229). Sözcüğün özel bir anlamdan genelleme yoluna gidilerek genel bir anlam kazandığı görülmektedir. Sözcüğün bu hâli, yalnızca Hak. Türkçesi dönemini kapsıyor olmalıdır. Öyle ki Eski Türkiye Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde sözcüğün böyle bir kullanımına ulaşılmamıştır.

Kâşgarlı'dan bugüne yaşayan sözcüklerimizden olan *tamgalıg* bazı ufak ses değişimleri geçirmiştir. Ancak anlamsal olarak o dönemdeki gibi özelden genele doğru bir geçiş değil, olumludan olumsuzu doğru bir geçiş yaşamıştır. En genel anlamda 'hanın kullandığı eşya'dan 'kendisine yüz kızartıcı bir suç yüklenmiş olan'a doğru yapılan geçiş, Türkçede görülen anlam kötüleşmesine güzel bir örnektir. Sözcük her ne kadar özelde bugün o dönemdeki anlamı ile kullanılmıyor olsa da genelde aynı anlamı 'damgalı' taşımaktadır. Ayrıca eski İstanbul Türkçesinde 'adı kötüye çıkmış' anlamında *damgalı eşek* diye bir tabir vardır.

tèrgi [3]

Sözcük 'sofra' demektir (DLT D, 119). Ercilasun ve Akkoyunlu *tirgü* için 'sofra örtüsü' anlamını vermiştir. Dipnot olarak da sözcüğün yazımında *t* harfinde iptal edilen üstün olduğunu belirtirler (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 185).

tèrgi < **tèr-gi*. *Tèr-* eyleminin eylemden ad yapma ekini alması ile oluşan türemiş bir addır. *Tèr-* eylemi bugün de kullanılan 'toplamak, derlemek, devşirmek'tir. *tèrgü* / *tergi* < *tèr-gü* / *gi*. ET *tèrgü* / *tèrgi* > OT *tirgi* > ETT *dirgi* > TT *dergi*. Sözcükte önce *t* < *d* değişimi ve sonrasında *d* sesinin etkisi ile *i* < *e* ünlü genişlemesi görülmüştür.

Clauson, *tèrgi*:yi 'a portable table on which food is carried in (=içinde yiyecek taşınabilen taşınır masa)' diye açıklamıştır. Türkçede sadece verdiği örnekleri vardır. Ona göre sözcüğün kökenini *tè:r-* eylemine dayandırmak arada anlam bağı olmadığından oldukça zordur. Sözcüğün kökeni ve söylenişi belirsizdir. Tarihî lehçelerde, Hak. *tèrgi*: 'taşınabilir masa', Kum. *tirki* 'bir teklif', Kıp. *dèrgi*: 'geniş tabak ya da tepsi' ve Osm. *dèrgi* 'masa' anlamlarında kullanılmaktadır (EDPT, 544). Dankoff-Kelly ise sözcüğün kökünü *ter-* eylemine dayandırmaktadır (CTD, 186)

Tarama Sözlüğü'nde 'sofra' anlamındaki *dirgi*, *tèrgi*'nin devamı niteliğindedir (TTS, 81). Kıpçak Türkçesinde sözcük *tergi* biçiminde

de ve 'meşinden yapılan yemek sofrası (İH)' anlamında yer almaktadır (Toparlı, Vural ve Karaatlı 2014, 271).

Ağızlarda *dergi*(III) 'küçük pekmez, turşu küpü' anlamını taşımaktadır (DS IV).

Türkçe Sözlük'te yer alan *dergi*, 'siyaset, edebiyat, teknik, ekonomi vb. konuları inceleyen ve belirli aralıklarla çıkan süreli yayın, mecmua' anlamındadır. Her ne kadar bu iki sözcüğün birbirinin devamı olduğunu biliyor olsak da bugün aralarında anlamsal bağı kurmak oldukça zordur (Gülensoy 2007, 278). Ancak iki anlamda da eyleme bakarsak ve gerece eylemin ad verdiğini düşünürsek şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Kâşgarlı'daki *tergi* 'sofra, üzerinde farklı farklı yiyecekleri toplayan, derleyen'dir, Türkiye Türkçesindeki *dergi* 'çeşitli yazıları, belgeleri vb. bir araya getiren, toplayan'dır. Sözcüğün bu anlamı, 1909 yılında kurulan Türk Dili Dergisinin *der-* eylemine eylemden ad yapma eki *-gi*'yi getirip 'mecmua' anlamını vermesi ile ortaya çıkmıştır. Sözcük Cumhuriyet döneminde bu anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla *têrgi*, anlam kayması yaşamış ancak Kâşgarlı'dan bugüne varlığını sürdürebilmiş sözcüklerimizdendir.

4. Yiyecek-İçecek Saklamada Kullanılan Mutfak Gereçleri

Bu başlık altında herhangi bir yiyecek ve içecek saklamada kullanılacağını düşündüğüm mutfak gereçleri sınıflandırılmıştır. Bu sözcükler harf sırasıyla şu şekildedir:

Aftabı, bukaç, butık, çöngek, dülek, etlik, ıvrık, ka, kaça, kakaça, kâp, kasuk, kêçe, kendük, kesürgü, korluk, könek, kumgan, küp, kürin olma, sagır, sanaç, sarnuç, sawdıç, señgek, susık, tagar, tamgalık, tekne, tim, tokurka, tolluk, tütek, yançuk, yasman.

Bu 31¹⁷ sözcüğün içinde çok sayıda ufak ses değişimlerine sahip, birbiri ile eş anlamlı olanlar bulunmakla beraber *tokurka* ve *tütek* olmak üzere iki adeti de yardımcı unsurdur.

¹⁷ Bk. tamgalık.

ka [2]

ka, *kaça* ve *kakaça* ile eş anlamlı olup 'kap, akar konan kap, zarf' olarak tanımlanmıştır (DLT D, 54).

Clauson, 'container, vessel (= kap, tas)' anlamını verdiği *ka*: için, sadece Kâşgarlı'daki örnekte *ka: kaça*: biçiminde yer aldığını söyler. Sözcüğün aynı sayfada iki tane daha kullanımı vardır. Birincisi 'aile' anlamındadır ve *ka: kadaş* deyiminde yer almaktadır. *Kadaş*, *-daş* ekinden türemiş olmalıdır. 'Aynı annenin rahminden meydana gelen' gibi bir anlamda akrabalık, aile bağı ilişkisi kuran bir sözcüktür. *Ka* ise Çince 'aile' anlamındaki *chia* sözcüğünden ödünç olmalıdır. Clauson, sadece Kâşgarlı'nın verdiği 'kap' anlamındaki *ka*: 'nın kökeninin hiçbir açıklığının olmadığını da sözlerine ekler (EDPT, 578).

Yıldırım ve Çifci, *kaça* veya *kakaça* denen bu sözcüğün Orta Türkçede 'taşıyıcı, ay' anlamlarına geldiğini belirtir. Ayrıca sözcüğün Yakutçada 'kutu, sandık, bagaj' anlamları vardır (Yıldırım ve Çifci 2012, 1237).

Sözcüğü *Tarama Sözlüğü*'nde ve *Türkçe Sözlük*'te bulamamaktayız. *Derleme Sözlüğü*'nde ise buradakinden daha farklı anlamlarda yer almaktadır.

Bu sözcük Kâşgarlı'dan başka bir yerde karşımıza çıkmamıştır. *Ka*, bugün ilgili anlamlar türetebileceğini düşündüğümüz ancak müstakil olarak varlığını sürdürememiş mutfak gereçleridir.

kaça [1]

Ka ile *kakaça* eş anlamlısı olup 'kap' anlamına gelir (DLT D, 54).

**kaça* > *kaç* > ETT *kac*. *Tarama Sözlüğü*'ndeki *kaç*, tek başına değil, 'kap kakak' anlamında *kab kaç* olarak bulunmaktadır.

Clauson, *ka:ça*: için 'vessel, container (= tas, kap)' anlamlarını vermiş ve sözcüğün *ka* benzerliğini vurgulamıştır. Ödünç bir sözcük olmalıdır. Sözcük bugün sadece (?) güneydoğu Tarançı ve güneydoğu dillerinde kullanılmaktadır. Tarihî lehçelerde Hak. *ka*:

ka:ça: / kaça:, Çağ. *kab kaçak* ve güneybatı Osm. *kab kaçak* deyiminde aynı anlamı ile yer almaktadır (EDPT, 590).

Tarama Sözlüğü'nde doğrudan bu sözcük bulunmamıştır ancak 'kap kakak' anlamında *kab kac* ikilemesi vardır (TTS, 133). Anlamlarının bire bir örtüştüğü bu sözcükler arasında bir anlam bağı olmalıdır. Sözcüğün sonundaki *a* sesinin düşerek *kaç / kac* olduğu düşünülebilir. Bugün Türkiye Türkçesinde kullandığımız *kap kakak / kaçak* ikilemesindeki *kaçak*'ın da buradan türemiş olabileceğini düşünmekteyim.

Türkçe Sözlük'te ve *Derleme Sözlüğü*'nde sözcük ile doğrudan bağlantılı başka sözcükler görülmemiştir.

kakaça [2]

Kakaça, *ka* ve *kaça* ile eş anlamlı olup 'içine akarlar konan kap; kap kakak' demektir (DLT D, 55). Atalay yaptığı dizinde hem bu ikilemeyi tek bir sözcük olarak hem de ikilemeyi oluşturan sözcükleri ayrı ayrı ele almıştır. Ben de çalışmamda onun gibi yapmanın daha uygun olacağını düşünüyorum.

kakaça < *ka+ka+ça*. Bu ifade, Kâşgarlı'da bir ikileme biçiminde yer alan *ka: kaça:*'nın birleşmiş hâli olmalıdır. İki tane eş anlamlı sözcüğün oluşturduğu bir ikilemedir. Bunun dışında *ka:*, Uyg. *ka kadaş* ile Hak. / Har. *kab kadaş*, *ka: kaçaç*, *ka: ıgaç* gibi çeşitli sözcüklerle bir araya gelerek ikilemeler oluşturabilmiştir.

Clauson *kakaça* diye ayrı bir madde başı yapmamıştır, ancak Kâşgarlı'da geçen *ka: kaça:* yapısını *ka:* altında vermiştir (EDPT, 578).

Ercilasun ve Akkoyunlu da Atalay gibi hem ayrı bir madde başı yapmış hem de *kâ* ve *kaça* başlıklarını açıklarken *kâ kaça* yapısını oluşturduklarını belirtmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 439, 450, 677).

Kâşgarlı'daki bu ikilemeyi bugün *Türkçe Sözlük*'te 'tencere, tava, sahan vb. mutfak eşyası' anlamındaki *kap kakak* olarak bulmaktayız (TS, 1070).

Bugün mutfak gereçleri için kullandığımız ve çalışmamızın asıl konusu olan *kap* *kacak* ifadesi, Kâşgarlı'da da *ka kaça* / *kakaça* olarak karşımıza çıkmıştır. Anlam hiç değişmemiş, ikilemeyi oluşturan bu aynı kökten gelen sözcükler yalnızca birer ek daha almıştır.

kāp [16]

Kâşgarlı, *kap* adını 'kap, tulum, çuval, dağarcık; zarf; anası kar-nında, çocuğun bulunduğu torba' olarak tanımlar (DLT D, 57). Do-erfer 'aile' anlamına gelen *kap* ile 'kap' anlamına gelen *kap* sözcük-lerini karşılaştırmıştır.

ET *kab* > ETT *kab* / *kap* > Osm. *kav* > TT *kap*. *b* > *p* değişimi, sözcükler Türkiye Türkçesine aktarılırken sık görülen olaylardan-dır.

Clauson, *ka:b* sözcüğünün 'a leather bag, water-skin, sack (= deri torba, su tulumu, çuval)' anlamlarında uygun olarak kullanıldığı, bazen de belirsiz olarak 'container, vessel (= kap, tas)' anlamlarında kullanıldığını belirtir. Sözcük, bugün tüm çağdaş lehçelerde genellikle *kap* olarak kullanılmanın yanında 'kılıf, kitap cildi' gibi bazı genişletilmiş anlamları ile de yaşamaktadır. Tarihî lehçelerde kullanımı şöyledir: Uyg. *kab* 'tulum, şarap kabı', Hak. *ka:b* 'şarap tulumu, kap; rahim; ağaç kabuğu', Çağ. *kab* / *kab kaçak* 'şarap tulumu', Har. *kab* 'aile', Kum. (CC) *xap* / *kab* 'tulum', Kıp. *kab* / *kaw* 'kap; yılanın değiştirdiği ince deri' ve Osm. *kav* 'yılanın üzerinden attığı, değiştirdiği derisi' (EDPT, 578).

Tarama Sözlüğü'nde bu anlamda hem *kap* hem de *kab* sözcüklerine rastlanmaktadır. *Kab* müstakil olarak görünmezken *kapı* *tar* ve *kap kaç* deyimlerinde *kap*, bundan türediğini düşündüğüm *kapak* adında 'içki kadehi, şarap tası, şarap kabı' anlamlarını taşımıştır. *kapak* < *kap+ak*. Sözcük *kab* adına küçültme eki *-ak* getirilerek türetilmiş görünmektedir (Eren 1999, 199; KA). Sözlükte yer alan *kapakulak*, *kapalak*, *kapcuğ* / *kapcuğ*, *kapurcak* / *kapurcuğ* / *kapurçak*, *kapurğa* ve *kapdamak* sözcüklerinin de *kap* köküne dayandığı düşünülebilir (TTS, 133, 137).

Türkiye Türkçesindeki birincil *kap* '1. içi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne 2. kap kakak 3. türlü şeylerin taşınması veya saklanması için kullanılan torba, kılıf, çanta, sepet, sandık vb. 4. kapak, cilt' anlamlarını karşılamaktadır (TS, 1065). Ağızlarda ise sözcük bu anlamının yanında farklı birçok anlamı da karşılayacak biçimde kullanılmaktadır (DS VIII).

Sözcük bugün Türkiye Türkçesinde Kâşgarlı'daki anlamlarını korumuş olarak yaşayan oldukça etken mutfak gereçlerindedir. Ayrıca bu ad sadece mutfak malzemeleri için değil, her türlü malzemeler için de kullanılabilen kapları içine almaktadır.

kesürgü [3]

Kâşgarlı'da *kesürgü* 'dağarcık, kap' anlamındadır (DLT D, 64).

kesürgü > *kösürgü*. *kösürgü* < **kös-ü-r-gü*. *Kös-* eylemine *-r* eylemden eylem yapma (ettirgenlik) ve *-gü* eylemden ad yapma (alet adları yapar) eki getirilerek türetilen bir sözcüktür. Kâşgarlı'nın 'dağarcık' yani 'meşin torba' dediği *kesürgü* ile *kös-* eylemi arasındaki anlam bağı 'torbanın [ağzının] bağlanması' ile açıklanabilir.

Clauson'da 'birbirine bağlamak' anlamında verilen **kös-* eyleminden türeyen şu dört sözcük vardır: *kösgük* < **kös-gük*, 'serap, korkuluk'; *kösül-* < **kös-ü-l-*, 'ayaklarını uzatmak, germek'; *kösün* < **kös-ü-n* 'kendini zorlayarak, hazırlayarak'; *kösür-* < **kös-ür-* 'hayvanın ayaklarını bağlamak'. Bunların türevleri olarak verilen *kösruk* ve *kösürgü* sözcükleri de vardır (EDPT, 748-752). Clauson'ın verdiği bilgi ışığında *Tarama Sözlüğü*'ndeki *kösül-* / *kösil-* 'uzanmak, ayağını uzatmak', *kösült-* / *köselt-* 'ayağını uzatmak' eylemleri ile *kösteği üzme* 'ipi koparmak, uzaklaşıp gitmek' deyimindeki sözcüklerin; *Derleme Sözlüğü*'ndeki *kösül-* / *kösil-* 'boylu boyunca uzanmak, toparlanmak, gücünü kaybetmek, öfkesi geçmek, korkmak, sönmek, durulmak, çürümek', *köstek* 'zincir, misina, set, dayanak, aracı' ve *Türkçe Sözlük*'teki *köstek* 'bir çeşit zincir, kayış, misina, engel' sözcüklerinin tamamının köken bilgisine ulaşılmaktadır (TTS, 158, 159; TS, 1236; DS VIII). Bugün ağızlarda

yaşayan *kösül-* eylemi genel anlamda 'hareketli, yüksek tonlu bir hâlden daha sakin, durağan bir hâle geçme'yi ifade eder. Bu geçiş 'herhangi bir nesne ile bağlama' sonucunda gerçekleşebilir. Clauson'ın verileri ile arasında böyle bir anlam bağı kurulabilecek diğer sözcük *köstek*'tir. Bu sözcüğün kökeni ağızlarda 'hayvanın ayaklarını ipe bağlamak' anlamındaki *köste-* eylemine dayandırılmıştır (KA; Eren 1999, 262). Ancak arada güçlü bir anlam bağı olduğu görülen bu iki sözcüğün birbirinden uzak açıklanması kulağa pek hoş gelmemektedir. Ayrıca bu açıklamalara uyulup denendiğinde *köste-* eylemi, *kös-* köküne sağlıklı bir biçimde ulaştırılamamaktadır. Clauson da *kösruk* madde başında *köstek* sözcüğünün *kös-tek* biçimindeki çözümlemesinin pek doğru olmadığını belirtmiştir. Tüm bunlardan hareketle *köstek* için şu çözümleme ortaya atılmaktadır: *kösruk* > *kösrek* > *köstek*. *kösruk* < **kös-ür-ük*: *kös-* eylemine önce eylemden eylem yapma (ettirgenlik) eki *-ür*, yardımcı ses ve daha sonra eylemden ad yapma eki *-k* getirilir. *kösruk* > *kösrek*: sözcükteki *ü* sesi genişleyerek *e* olur (*törü* > *töre*, *boğuz* > *boğaz* gibi). *kösrek* > *köstek*: aykırılışmayla sözcük bugünkü *köstek* hâlini alır. Aynı sözcük Türkmen Türkçesinde de *kössek* olarak görülür.

Clauson, Kâşgarlı'da ana girişte *kesürgü*: olarak yazılan *kösürgü*: için 'a leather bag (= deri torba)' anlamını verir. Bir yerde ilk hece harekesiz yani *k.sürlü* yazmaktadır. Sözcüğün kökeni 'boyna ip gibi bağlanan bir şey' anlamındaki *kösür-* eylemine dayanmaktadır (EDPT, 751).

Ercilasun ve Akkoyunlu da sözcüğü *kesürgü* ~ *kesirgü* olarak okumuştur (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 707).

Sadece Kâşgarlı'da bulunan *kesürgü*, bugün hem anlamca hem de sesçe yaşamıyor olsa da aynı kökten olduğunu düşündüğüm farklı anlamlardaki sözcükler, 13. yüzyıldan beri Anadolu'da yaşamaktadır. Bu nedenle mutfak gereci olarak *kesürgü* / *kösürgü*'yü bugün yaşamayan sözcüklerin içine alacağım.

taġar [5]

Kâşgarlı, *taġar* için ‘çuval, daġarcık, içerisine buġday ve başka Şeyler konan nesne, harar’ anlamlarını vermiştir (DLT D, 111).

ET Far. *taġar* / *taġâr* > ETT *daġar* > TT *daġar*. Sözcüġün Farsça *taġar*’dan ödünç olduġu düşünölmektedir.

Kubbealtı Lugatı’nda sözcüġün kökeniyle ilgili sadece Eski Türkçede *taġar* biçiminde olduġu belirtilmiştir. *Daġar*: ‘1. içine taşınacak öteberi ve yiyecek konan deri torba 2. aġzı yayvan, yarım küp biçiminde toprak kap 3. aġırlıġı kullanıldıġı yere ve ürünün cinsine göre deġiřen eski bir tahıl ölçüsü’ (KA).

Clauson, *taġa:r* için ‘a large container, a sack (= geniş kap, çuval)’ anlamlarını vermektedir. Bugün bazı çağdaş lehçelerde yaşayan sözcüġün, Farsça ve birkaç dilde kullanıldıġından, ödünç alınmiş olabileceġi düşünölmektedir. Sözcüġün kökeni Doerfer’de uzun uzadıya tartışılmıştır. Sözcük tarihî lehçelerde Hak. *taġa:r* / *taġara* / *taġarcuk* ‘buġday vb. çuvalı; çanak; deri torba’, Çaġ. *taġar* ‘[I] kilden kavanoz, geniş çanak, [II] sabit ölçü veya miktar, [III] askerin yiyecek payı, [IV] bir çeşit uzun, dar torba, çuval’ olarak yer almıştır (EDPT, 471).

Tarama Sözlüġü’nde *taġar* (*daġar*) ‘kap, çanak, küp, çömlek’ anlamları ile verilmiştir. Sözcüġün Farsça *teġâr*’dan ödünç olduġu belirtilmiştir (TTS, 212).

Türkçe Sözlük’te ‘1. aġzı yayvan, dibi dar toprak kap 2. daġarcık’ anlamları ile karşılanan *daġar*, Farsça *taġâr*’dan ödünçtür. Sözcük bunun dışında birçok alanda terim anlamı kazanmıştır (TS, 458). Aġızlarda ise *daġar* / *daġar* olarak yaşayan sözcük, farklı anlamlarının yanında önceki dönemlerdeki ile baġlantılı olarak ‘[I]1. topraktan yapılmış, aġzı geniş, dibi dar, içine su, pekmez, ayran, süt, yoġurt, turşu ve küllü su konulan bir çeşit küp 2. çömlek 3. topraktan yapılmış, hamur yoġurmaya yarayan, iki kulplu büyük çanak 4. büyük testi 5. saksı 6. topraktan yapılmış büyük kazan 7. toprak mangal 8. su yollarında taş, kurbaġa, tortu vb.ni alıkoymak için her

yüz metrede bir açılan çukurlara konulan toprak ya da çimentodan yapılmış küpler 12. ayakkabıcıların kösele, deri ıslattıkları ağzı geniş kap 13. içinde fincan yıkanan toprak çanak 14. demircilerin kızgın demiri söndürmekte kullandıkları ağaç kap 15. ekmek konulan kap [III] un ambarı [III] 1. dağarcık 2. çuvaldan biraz küçük bir çeşit torba' anlamlarında kullanılmaktadır (DS IV).

Genelde Farsça kökenli olduğu kabul edilen *tagar*, bugün çok ufak ve alışılmış bir ses değişimi ile yerini korumakla da kalmamış, terim anlamı dâhil birçok yeni anlam kazanmıştır. Pek çok çağdaş lehçede de varlığını sürdüren *tagar*, önemli mutfak gereçlerindedir.

tolkuk [1]

Kâşgarlı *tulkuk* için 'tulum, örülmüş veya şişirilmiş tuluk' anlamını vermiştir (DLT D, 126). Sözcüğü Atalay ile Ercilasun ve Akkoyunlu *u* sesi ile okurken; DTS, Clauson, Dankoff-Kelly *o* ile okumuştur (Ercilasun vd. 1991, 321). *Kubbealtı Lugatı*'nda da bu sözcük ile aynı kökten olduğunu düşündüğüm *tulum*'un *tol-* eyleminden de gelmiş olabileceğine ilişkin düşünce daha yakın geldiğinden ben de *o* ile okumayı tercih ediyorum (KA).

tolkuk < *tol-uk-u-k*. *Tol-* eyleminin *-uk* eylemden eylem ve ardından *-k* eylemden ad yapma ekini alması ile türeyen bir sözcük olmalıdır. *tolum* > *tulum*. *tulum* < *tol-u-m* (eylem kökü-yardımcı ses-eylemden ad yapma eki). *tolukuk* > ET / OT *tolkuk* > ETT *tuluk* / *tuluk* / *dulkuk* / *tulguk* / *tulkuk* > TT *tuluk*. Türeme sırasında *u* sesini kaybeden sözcük, daha sonraları *o* > *u* daralmasına (*ogru* > *ugru* gibi) ve az da olsa *t* > *d* değişimine uğramıştır.

Clauson *tolku:k d* için genelde 'deri kap' anlamının kullanıldığını ancak tam karşılığının 'an inflated skin container or bladder (= şişirilmiş bir deri kap veya kese)' olduğunu belirtir. Bugün her lehçede olan son olarak *duluk-* biçimini alan sözcüğün Eski Türkçeye Türkçesindeki karşılığı *to:l-* eyleminden türemiş *toluk-* (yazılışı *t*, söylenişi *d* ile) eylemidir. Tarihî lehçelerde sözcük şöyle görün-

mektedir: Uyg., Hak. *tolku:k / to:lku:k* ‘deri kap, şarap tüccarı gereci’, Kıp. *dolkuk / ʈolkuk* ‘deri kap’, Osm. *tolkuk* ‘deri kap’ (EDPT, 496).

Ercilasun ve Akkoyunlu, Clauson’ın sözcüğü dayandırdığı *toluk*-eyleminin *Tarama Sözlüğü*’ndeki ve *Derleme Sözlüğü*’ndeki *doluk*-eylemleri ile hiçbir anlamsal bağı bulunmadığından yaptığı etimolojinin kabul edilemeyeceğini söyler. *Tarama Sözlüğü*’nün kaynakları olan sözlüklerde *tulkuk*, *tulum* ve *tuluk* ile aynı kökten gelmektedir. Ayrıca *tuluk* ve *tulum* birçok çağdaş lehçede vardır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 321).

Tarama Sözlüğü’nde ‘tulum’ anlamı ile karşılanan *tuluk*, *ʈuluk* (*dulkuk*, *tulğuk*, *tulğuk*) sözcüğün Eski Türkiye Türkçesindeki öncülü olmalıdır (TTS, 224).

Türkçe Sözlük’te ‘tulum’ anlamındaki *tuluk* ile karşılanan sözcük, *Kişi Adları* ile *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*’nde de yer almaktadır (TS, 2006). *Derleme Sözlüğü*’nde *tuluk / tuluh / tuluğ* gibi farklı söylenişlere sahip sözcük, ‘[I] 1. pekmez, peynir, yağ vb. şeyler koymaya yarayan ya da yayık olarak kullanılan deri, tulum 2. ağaç yayık [II] tombul, şişman [III] hayvanın sidik torbası...’ anlamlarını taşımaktadır. Sözcüğün Eski Türkçedeki kökeni *tulkuk* olarak verilmiştir (DS X; DS XII).

Tolkuk da okunsa *tulkuk* da okunsa ‘tulum’ anlamına gelen sözcük, Uygur Türkçesinden beri sürekliliğini hiç bozmadan ve sadece ufak bir ses değişimine uğrayarak bugüne gelebilmiş mutfak de-polama gereçlerinden biridir.

kasuk [1]

‘At derisinden yapılan tulum’ anlamındaki bir sözcüktür (DLT D, 59).

Kasuk < *kas+uk*. ‘(Küçük parça) ağaç kabuğu’ anlamındaki *kas* adına *-uk* küçültme eki getirilerek türetilmiş bir addır. Türetilen bu sözcüğün anlamı ‘kabuk’tan yan anlama kayarak, Uygur Türkçesinde de kullanılmış olduğu gibi ‘hayvan derisi’ anlamından hareketle

oluşturmuştur. Dankoff-Kelly ve Clauson da sözcük için aynı çözümlemeyi yapmıştır (CTD, 131, 132)

Clauson, sözcüğün Uygur Türkçesinde *kasuk* 'kabuk' anlamı çerçevesinde 'çalı ya da ağaç kabuğu; şeftali, erik, sarımsak vb. kabuğu; yılan derisi' anlamlarında kullanıldığını belirtir. Kâşgarlı'daki sözcük için de daha detaylı şu tanımı yapmıştır: 'a thing like a water-skin made of horse-hide in which milk, fresh or sour, is stored (= at derisinden yapılmış içine taze ve soğuk sütün depolandığı su tulumu gibi bir şey)' (EDPT, 666).

Sözcüğün değişime girebilecek herhangi bir biçimini Türkçe Sözlük'te, *Derleme Sözlüğü*'nde ve *Tarama Sözlüğü*'nde bulamadım. Dolayısıyla bu sözcük de sadece belli bir dönem kullanılmış gözükmektedir.

sanaç [1]

Sanaç 'dağarcık' anlamındaki bir sözcüktür (DLT D, 98).

sanaç < **san+aç*. Sözcük, *san* adına *-aç* küçültme (addan ad yapma) ekinin getirilmesi ile oluşmuş olabilir (*bakraç* < *bakır+aç*, *bukaç* < *buk+aç* gibi).

Clauson'ın 'an entire goat-skin used as a bag for flour (= un saklamak için kullanılan bütün keçi derisi)' olarak tanımladığı *sanaç*, bugün güneydoğu lehçeleri ile merkezî güney Özb. sahasında *sanoç* yaşamaktadır. Sözcüğün sonundaki ç sesi, ödünç olabileceği izlenimi uyandırmaktadır. Tarihî lehçelerde Uyg. *sanaç* / *snaç* 'deri torba', Çağ. *sanac* 'su tulumu, deri torba' olarak görülmüştür (EDPT, 835).

Sözcük bugün aynı anlamı ile bir erkek ismi olarak kullanılmaktadır (KAS).

Görüldüğü gibi *sanaç*, Kâşgarlı'dan bu yana devamlılık oluşturabilmiş mutfak gereçlerindedir. Her ne kadar bugün o dönemdeki gibi bir yiyecek depolama gereci olarak kullanılmasa da aynı anlamını koruyarak kişi adı olması, kültürde varlığını sürdürmesi adı-

na önemlidir. Bu nedenle sözcüğü, geçmişten bugüne süregelen mutfak gereçleri içerisine alacağım.

yançuk [3]

İncelediğim dizinde *yançuk* için ‘torba, kese (para-tütün)’ anlamı verilmiştir (DLT D, 144). Ancak Türklerin tütünle tanışması 17. yüzyıla, Osmanlı dönemine denk gelmektedir (Şen 2003, 204). Bu nedenle sözcüğü diğer kaynaklarda da geçtiği gibi ‘torba, kese’ anlamlarında ele alacağım.

yançuk < *yan+çuk*. *Yan* adına küçültme (addan ad yapma) eki *-çuk* getirilerek türemiş olmalıdır. *Yan* ‘kemere asılan cüzdan ya da küçük çanta’ demektir. OT *yançuk* > ETT *yancuk* / *yancık* > TT *yancık* / *yancuk*. Sözcükte sadece Türkçede sıkça görülen *c > ç* ve *u > ı* ses değişimleri meydana gelmiştir.

Clauson *yançuk* ile ilgili yukarıda yaptığımız çözümlemeyi verir. Sözcük bugün olağan ses değişimleri ile çağdaş lehçelerin çoğunda, aynı anlam ile güneydoğu lehçelerinde, merkezî güney Özb. ile kuzeydoğu Kaz. sahasında; ‘atın yan zırhı’ anlamı ile güneydoğu Osm. sahasında vardır. Tarihî lehçelerde Hak. *yançuk* ‘cüzdan, deri para kesesi’, Çağ. *yancuk* ‘cüzdan ya da kese’, Kum. (CC) *yançık* ‘cüzdan’, Kıp. *yançu:k* / *yançuk* / *yunçuk* / *yançık* ‘iç çamaşırı, cüzdan’, Osm. *yancuk* / *yancık* ‘[I] cüzdan [II] atın yan zırhı [III] yan kanat, kış’ gibi -farklı anlamlar da kazanarak- aynı anlamını devam ettirmiştir (EDPT, 945; Toparlı, Vural ve Karaatlı 2014, 310).

Tarama Sözlüğü’nde *yancuk* / *yancık* için verilen üç anlamdan ilki ‘kese, torba, boyundan geçirilerek yana asılan çanta’dır. Sözcüğün diğer iki anlamı da Osmanlı Türkçesindeki iki anlamı ile aynıdır (TTS, 245).

Yancık, *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*’nde bir Tarih terimi olarak yer alır (BSTS). *Derleme Sözlüğü*’nde ise sözcüğün üçüncü anlamı ile Kâşgarlı’daki anlamı bire bir örtüşmektedir: ‘çobanların azık torbası’ (DS XI).

Yancık, Türkiye Türkçesi ağızlarında Kâşgarlı dönemindeki anlamını korumanın yanında Osmanlı Türkçesinden gelen diğer anlamlarını da korumuş ve bir yeni anlam daha kazanmıştır. Özellikle yiyecek taşımada kullanılmaktadır. O dönemde Türklerin hareketli bir toplum olduğu düşünüldüğünde böyle bir gerece gereksinim duyulduğu açıktır. Sözcük bugün Kâşgarlı'daki anlamından birazcık yön değiştirmiş olsa bile bin yıllık zamana karşı duran yiyecek saklama gereçlerindedir.

sagır [1]¹⁸

Kâşgarlı *sağır* için 'içerisine şarap konulan havana benzer söbü bir kap' demiştir (DLT D, 97).

Far. *sağar* > *sagır*. Sözcük Farsça 'kadeh' anlamındaki *sağar*'dan ödünçtür.

Clauson'ın sözlüğünde ikinci anlamıyla yer alan *sa:ğır*, Farsça 'kadeh' anlamındaki *sâğar*'dan ödünçtür. Kâşgarlı'ya göre bu da *sâğrak* gibi 'bir sıvı kabı, şarap kabı' anlamına gelmektedir. Sözcük Hak. lehçesinde *sa:ğır* / *sa:ğar* olarak görülür (EDPT, 814).

Diğer sözlüklerde bulunmayan *sagır*, *Derleme Sözlüğü*'nde ilk olarak 'şarap' anlamını taşımaktadır (DS X). Sözcüğün bu anlamının Kâşgarlı'daki 'şarap kabı' anlamı ile bağlantılı olarak bugüne kadar geldiği düşünülmektedir. Daha önce incelediğim *sagrak* ile aynı kökten türeyen *sagır*, Kâşgarlı'daki anlamını koruyamasa bile onunla bağlantılı bir anlam ile varlığını bugün de sürdürmektedir.

tim [1]

Tim, Kâşgarlı'da 'şarap dolu tulum; şarap satan' anlamlarını taşımaktadır (DLT D, 136).

Çin. *tien* > *tim*. Çince 'meyhane' anlamındaki sözcükten ödünçtür.

¹⁸ Bk. *sagrak*.

Clauson, sözcükle ilgili bir yanlış anlama olduğunu belirtir. Öyle ki sözcüğün Çince ‘dükkân, meyhane’ anlamlarındaki *ti-en*’den ödünç olduğu kesindir. Kâşgarlı *ti:m* sözcüğünü ‘a skin filled with wine (= şarap dolu torba)’ anlamı ile verirken *ti:mçi* sözcüğünü de ‘şarap tüccarı’ anlamı ile vermiş, ancak bazı insanların *ti:m* için de ‘şarap tüccarı’ anlamını kullandığını belirtmiştir. Bu sözcük için önceki açıklamanın daha doğru olacağını *-çi* ekinin ‘o işi yapan kimse’ anlamında bir son ek olduğunu söylemeyi de ihmal etmez (EDPT, 503).

Aynı anlamlı Çince den ödünç alınan bu sözcük, Türkçenin başka dönemlerinde görülmemektedir.

bukaç [2]

Kâşgarlı *bukaç* için ‘su kabı, topraktan yapılan çömlek ve benzeri şeyler’ anlamını vermiştir (DLT D, 23). Sözcük Kâşgarlı’da yer alan iki yerden birinde ‘tas ve tencere’ anlamındaki *eşiç bukaç* olarak yer almıştır (Ercilasun ve Akkoynlu 2014, 646).

Sözcüğün kökenine ilişkin bugünkü *bohça* sözcüğü ile arasında bağ olabileceğini düşünmekteyim. *Kubbealtı Lugatı*’nda *bohça* < *boh+ça*, Eski Türkçede ‘çıkın’ anlamını taşıyan *boğ* sözcüğünden gelmektedir (KA). Bu *bo:ğ* sözcüğü de Clauson’da ‘bundle (= demet, bohça)’ anlamındadır ve kökü büyük olasılıkla ‘something tied or fastened together, bundle, bale (= bir şeyi bağlamak ya da tutturmak, bohça, balya’ anlamındaki *ba:ğ* < *ba:-ğ*’a dayanmaktadır (EDPT, 310, 311). *Tarama Sözlüğü*’nde de *boğ* ile *boğça* sözcükleri ‘bohça, büyük çıkın’ anlamındadır (TTS, 48). Daha önce incelediğim *sanaç* < *san+aç* sözcüğünde olduğu gibi bu sözcükte de *buk* adına *-aç* küçültme eki getirildiği söylenebilir. *Bohça* sözcüğü ile sözcük arasında anlamsal bir bağın olduğunu da düşünülünce bu çıkarımı yapmak zor olmamalıdır.

Sadece Clauson’ın verdiği örneklerde geçen *bukaç* / *buka:ç*, ‘kavanoz, kilden yapılan pişirme kabı’ anlamındadır. Ancak sözcük

baka:ç Kâşgarlı dışındaki birkaç yerde ‘demirci ocağı ve aletleri’ anlamı ile bulunmaktadır (EDPT, 312).

Derleme Sözlüğü’nde *buk* kökünden olduğunu düşündüğüm şu sözcükler vardır: *buk* (II) ‘kavun karpuz ekilen yer’, *bukara* ‘su taşımaya yarayan ardıç ağacından yapılmış yuvarlak fıçı’, *bukbuka* ‘1. su bardağı 2. desti’, *bukkal* ‘şişe, su kabı’. *Buk* sözcüğünün ‘toprak’ anlamı ile çömleğin de topraktan yapılmış olması arasında bir bağ olduğu düşünülebilir. Diğerlerinde ise ‘su kabı’ anlamının ortaklığı bu bağın açık göstergesidir (DS II).

Bukaç Türkiye Türkçesinde doğrudan takip ettiğimiz bir sözcük olmasa da aralarındaki güçlü anlam bağı ile aynı kökten geldiğini düşündüren kimi sözcüklerde yaşamaktadır.

könek [1]

Könek, Kâşgarlı’da ‘matara, ibrik, su tulumu’ anlamlarını taşımaktadır (DLT D, 73).

könek < *kön*+*ek*. Bugün ‘terbiye edilmiş, tabaklanmış deri’ anlamındaki *gön* sözcüğünün Eski Türkçedeki karşılığı *kön*’dür. Ad, -*ek* addan ad yapma ekini alarak türemiştir (KA).

Clauson sözcüğün ‘küçük deri nesne’ anlamındaki *kö:n*’den türediğini ve bugün özel anlamda ‘milking pail (= sağım kovası)’ anlamını taşıdığı belirtir. Sözcük bugün kuzeydoğu lehçelerinde *könek* / *könök*, merkezî kuzey Kır. *könök*, Kaz. *könek*, merkezî güney Özb. *künak* biçimlerinde yaşamaktadır. Tarihî lehçelerde Uyg. (IB) ve Hak. (KB, DLT) görülmektedir (EDPT, 731).

Könek sözcüğü *Tarama Sözlüğü*’nde bulunmazken sözcüğün kökü olan ‘ham kösele, deri’ anlamındaki *gön* vardır. Bir de bu sözcükle kurulmuş ‘kırba, matara’ anlamındaki *gön bardak* birleşik sözcüğü vardır (TTS, 108).

Türkçe Sözlük’te de aynı biçimde ‘1. işlenmiş deri 2. kösele 3. hayvan derisi’ anlamlarını taşıyan *gön* vardır (TS, 776). Ağızlarda da aynı anlamlara gelen *gön* sözcüğü kullanılmaktadır (DS VI).

Könek sözcüğü bugün bazı çağdaş lehçelerde yaşamasına karşın Türkiye Türkçesinde yer almamaktadır. Ancak sözcüğün kökü olan *kön / gön* sözcüğü alışılmış bir *k > g* ses değişimi ile varlığını sürdürmektedir.

çöngek [1]

Çöngek Çiğil lehçesinde 'kutu, kap' anlamlarında bir sözcüktür (DLT D, 33).

Clauson sözcüğün anlamını *könek* ile benzer olarak 'deri sağım kovası' diye vermiştir. Sözcük *çenek* ve *ternek* gibi *damak η*'li (*al-ğunna*'lı) yazılmaktadır. Sözcük başka bir yerde geçmemektedir (EDPT, 426).

Tarama Sözlüğü, *Türkçe Sözlük* ve *Derleme Sözlüğü* incelemelerinde sözcükle ilgili bir ifadeye rastlanmamıştır. Bu sözcük de sadece Kâşgarlı'da yer almış görünmektedir.

sarnıç [1]

Sarnıç, Kâşgarlı'da 'deve derisinden yapılan su tulumu; ağaçtan oyulmuş kap' anlamını taşımaktadır (DLT D, 100).

Far. *sarnıç* > *sarnıç*. Farsçadan ödünç bir sözcük olmalıdır.

Clauson bu sözcük için, değişik tanımlamalar yapılmakla beraber 'su kabı' anlamının verildiğini belirtir. Sözcüğün erken dönemlerde Farsçada görüldüğünü ve büyük olasılıkla Farsçadan ödünç olduğunu söyler. Sözcük bugün güneybatı Az. yaşamaktadır. Tarihî lehçelerde kullanımı şöyledir: Hak. *sarnıç*, Çağ. *sarnıç*, Osm. *sarnıç* (EDPT, 854).

Tarama Sözlüğü'nde ve *Derleme Sözlüğü*'nde göremediğim *sarnıç*, *Türkçe Sözlük*'te vardır: '1. yağmur suyu biriktirmeye yarayan yer altı su deposu 2. gemilerde bulunan sacdan yapılmış tatlı su deposu'. Ancak sözcüğün kökeni ile ilgili Arapça olduğu bilgisi verilmiştir (TS, 1707). *Kubbealtı Lugatı*'nda da *Türkçe Sözlük*'ü destekleyici veriler yer almaktadır: Ar. '1. yağmur sularını biriktirmek ve gerektiğinde kullanmak amacıyla genellikle taştan çeşitli büyük-

lüklerde yapılmış yer altı deposu, sahrınc 2. gemilerde bulunan tatlı su deposu 3. akaryakıt taşıyan gemilerde içine petrol konulan bölmelerden her biri' (KA).

Sözcüğün kökeninin Arapça mı yoksa Farsça mı olduğu konusu biraz açık olmasa da Kâşgarlı'daki *sarnıç* ile bugünkü *sarnıç* arasında anlamsal bir bağ olduğu açıktır. Sözcüğün bugün anlamsal bir genişlemeye uğradığını söylemek mümkündür. Bu durumda *sarnıç*, hâlihazırda yaşayan içecek depolama gereçlerinden birinin adıdır.

butık [1]

Kâşgarlı *butık* için 'küçük testi, kırba, boduç' anlamlarını vermektedir (DLT D, 25).

butık < *butı-k*. *Butı-* eyleminin *-k* eylemden ad yapma ekini alması ile türemiş bir sözcüktür. *Kubbealtı Lügati*'nda sözcüğün Eski Türkçede *butık* ve *butak* olarak kullanıldığı belirtilir (KA).

Clauson 'the branch (of a tree, etc.) (= (ağaç vb.) dalı)' anlamında verdiği sözcüğün kökünü *butı:-* eylemine dayandırır. Ancak sözcüğün *ı* sesi ile kullanımı Hakaniye Türkçesinden sonra görülmez. Sözcük, *b > p*, *t > d* ses değişimleri ile tüm çağdaş lehçelerde yaşamaktadır. Tarihî lehçelerde çoğunlukla buradaki anlamdadır: Uyg. *butık*, Hak. (KB) *butık / butak / butak: / bu:ta:k / budak* '1. atın bacak derisinden yapılan depolama için kullanılan bir tür deri kap, torba 2. dal', Çağ. *budağ / budak*, Har. *butak*, Kum. *butak*, Kıp. *bu:ta:k / budak / butak*, Osm. *budak*. *Divanü Lügati't-Türk*'te bu anlamının dışına bir lehçede çıktığı görülmektedir (EDPT, 301).

Ercilasun ve Akkoyunlu, Clauson'ın Kâşgarlı'da geçen farklı anlamını aynı şekilde *butık* ~ *butak*'tan ayrı olarak *butık* olarak belirtmiştir. Sözcük Kâşgar lehçesinde 'küçük tulum' anlamında kullanılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 162, 605).

Sözcüğün Kâşgarlı'daki bu anlamı *Tarama Sözlüğü*'nde, *Türkçe Sözlük*'te ve *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmamaktadır. Sözcüğün eş seslisi diye tanımlanabilen ve aynı biçimde türediği görülen anlamı ile tarihten bugüne düzenli bir kullanım ile geldiği, ancak yukarı-

daki anlamda yalnızca *Divanü Lügati*'-t-*Türk*'te yer aldığı ve bugüne ulaşamadığı görülmüştür.

dölek [1]

Kâşgarlı *dülek* adı için 'ağız kırık saksı ve testi' anlamını vermiştir (DLT D, 35).

dölek < Far. *döl+ek*. Farsça 'kova' anlamındaki *dol* adına küçültme eki *-ek* getirilerek yapılan bir türemiş ad olmalıdır. Bugün ağızlarda 'kap kakak' anlamında *dölek*, Steingass'ta ve Tietze'de (Farsça) 'kova' anlamında *dol* adının bulunması; 'elma, ela' sözcüklerindeki *a > e* ses değişiminin *l* harfinin inceltici etkisi ile gerçekleşmesi Farsça *dol*'un bu sözcüğün kökeni olduğunu ve sözcüğü *ö* sesi ile okumanın daha doğru olacağını düşündürmüştür. Daha önce incelediğim, özellikle yabancı kökenli olan *sagrak* ve *çanak* sözcükleri, bu sözcüğün de ödünç alındığı ve üzerine Türkçe bir küçültme eki getirilerek oluştuğu düşüncesini desteklemektedir.

Clauson'da ve Hasan Eren'de yer almayan bu sözcük, Dankoff-Kelly'de *düläk* olarak okunmuş ve 'potsherd (= çömlek kırığı)' anlamı verilmiştir (CTD, 98).

Tietze 'maşrapa' anlamında *döl* (II) sözcüğünün kökenini Farsça 'kova, süt kovası, testi' anlamındaki *dolça* (< *dol+ça*, *-ça* küçültme eki) sözcüğüne dayandırmıştır. Bununla aynı kökten olan ve benzer anlamlar taşıyan şu sözcüklere de yer vermiştir: *dölcek* 'kuyudan su çekmeye yarayan kova', *döleke* 'büyük maşrapa' (TETTL, 651).

Tarama Sözlüğü'nde ve *Türkçe Sözlük*'te Kâşgarlı'dakinden farklı anlamlar görülmüştür. *Derleme Sözlüğü*'nde ise bu farklı anlamların devam ettiği, bunun yanında Kâşgarlı'dakine benzer anlamın da korunduğu görülmüştür: *dölek* (VII) 'toprakta yapılmış tencere, güveç'. Bununla beraber aynı kökten ve benzer anlamlardaki şu sözcükler de vardır: *döl* (III) 'maşrapa', *dölcek* (I) 'kuyudan su çekmeye yarayan ağaç ya da bakırdan yapılmış kova', *döleke* 'büyük maşrapa' (DS IV).

Dölek, Türk dilinin tarihî sürecinde, henüz kesintilerle bilgi sahibi olabilesek de, bugüne kadar varlığını korumuş, Anadolu ağızlarında kullanımına devam edilen mutfak gereci adlarındandır.

korluk [1]

Korluk 'içinde kıymız biriktirilen küçük testi' anlamında bir kap kacaktır (DLT D, 70). Atalay sözcüğün eş anlamlısı olarak *kurluk*'u vermiştir ancak *u* sesi ile okumayı yalnızca o yapmıştır. Ercilasun ve Akkoyunlu, Clauson, DTS, Dankoff-Kelly ve Rustemov-Kormuşın sözcüğü *korluk* okumuştur (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 206). Atalay'ın *kurluk* okuması için Kâşgarlı'da verdiği örnek ile *korluk* için verdiği örneğin de aynı olması, Clauson'da ve Dankoff-Kelly'de sadece *o* sesi ile okumanın bulunması *kurluk* sözcüğünün çalışmamda dikkate alınmaması gerektiğini düşündürmüştür (CTD, 143).

korluk < *kor+luk*. Kır. Türkçesinde 'yoğurt mayası' anlamındaki *kor* adına 'bunun koyulduğu kap' anlamını veren *-luk* addan ad yapma eki getirilerek türetilmiştir. Kaz. Türkçesinde *kor* 'kıymız mayası', Kar.-Mal. Türkçesinde *korluk* 'maya' anlamındadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 206). Sözcük Anadolu ağızlarında da aynı anlamda kullanılmaktadır.

Clauson *korluk* sözcüğünü 'ekşi sütün depo edildiği bir eski deri kap' olarak açıklamıştır. Sözcüğün 'maya' anlamındaki *ko:r* adından türediğini ve yalnızca Kâşgarlı'daki örneği vermektedir (EDPT, 658).

Korluk, *Tarama Sözlüğü*'nde hiç bulunmazken *Türkçe Sözlük*'te farklı bir anlamda yer almaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde ise sözcüğün başka bir anlamının yanında 'maya' anlamını taşıdığı görülmüştür (DS VIII).

Korluk, Kâşgarlı'dan bugüne geçerken 'maya kabı' anlamından 'maya' anlamına taşınmıştır. Sözcükte ad aktarmasına benzer bir anlam kayması olmuştur ve bu durum sözcüğün, bugün yaşayan kap kacak adlarının arasına alınmasına engel değildir.

olma [5]

Kâşgarlı *olma* adı için ‘testi, çanak, çömlek’ anlamını vermiş ve sözcüğün *ulma* ile de eş anlamlı olduğunu belirtmiştir (DLT D, 88). Clauson ve Dankoff-Kelly, sözcüğü yalnızca *olma* olarak okumuştur (CTD, 40). Atalay’ın sözcüğü *u* sesi ile de okuması söz konusudur ancak sözcüğün *o* sesi ile okunması daha uygun görülmüştür.

olma < *ol-ma*. *Ol-* eyleminden eylemden ad yapma eki *-ma* ile türetilmiştir. Clauson sözcüğün kökünü anlamsal bağ kurmakta zorlansa da ‘olgunlaşmak, pişmek’ anlamındaki *ol-* eylemine dayandırır (EDPT, 125, 146). Ercilasun ve Akkoyunlu ise ‘testi yere oturmaktadır’ anlamından yola çıkarak sözcüğün *olur-*, *oltur-* eylemlerinin kökü olan **ol-* eyleminden geldiğini belirtir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 66). Sözcüğün *ol-* eyleminden geldiği açıktır, bu durumda açıklamaların her ikisinin de doğru olabileceği düşünülmektedir.

Clauson ‘kavanoz, sürahi’ anlamını verdiği sözcük için yukarıdaki köken açıklamalarını yapmıştır. Bunun yanında sözcüğün aynı anlamda Hak. Türkçesindeki örneklerine rastlanmıştır (EDPT, 146).

Olma, *Tarama Sözlüğü* ve *Derleme Sözlüğü*’nde hiç bulunmazken *Türkçe Sözlük*’te buradaki anlamında değildir (TS, 1498).

Olma, Kâşgarlı’dan bugüne Türkiye Türkçesinde varlığını koruyamamış mutfak gereci adlarındandır.

sengek [1]

Kâşgarlı *sengek* adı için ‘su içilen testi; ağaçtan oyulmuş su kabı’ anlamını vermiştir. Oğuzca bir sözcüktür (DLT D, 101).

Clauson *sengek*’in geniş ölçüde hâlen Anadolu’da ‘çömlekten veya ağaçtan yapılmış su kabı’ anlamında kullanıldığını belirtir. Oğuzca bu sözcük olan *senek* güneybatı Az.da da ‘kulplu ve dar uzun boyunlu su testisi’ anlamında kullanılmaktadır. Sözcük aynı anlamlarda tarihî lehçelerde Hak. *senek*, Kıp. *sének* ve Osm. *senek* olarak görülmüştür (EDPT, 838).

Hasan Eren ‘çam ağacından yapılmış su kabı, bardak’ anlamı ile verdiği *senek* sözcüğünün kökeninin bilinmediğini ve Moğolca *senggesün*, *segesün* biçimleriyle birleştirilmesinin yanlış olacağını söyler. Bunun dışında Clauson’la aynı bilgileri paylaşır (Eren 1999, 361).

Sözcüğün kökenine ilişkin incelenen köken bilgisi sözlüklerinde bir bilgi ve ipucu bulunamamıştır.

Tarama Sözlüğü’nde *seḡek* ‘ağaçtan ya da topraktan yapılmış su kabı, testi’ anlamındadır (TTS, 196).

Türkçe Sözlük’te *senek* ‘çam ağacından yapılmış su testisi’ anlamında yer almaktadır (TS, 1730). *Derleme Sözlüğü*’nde *senek / se-
enek / seḡek / senḡek / senik / sinek / sinḡek / sinyek* biçiminde kullanılan sözcük şu farklı anlamları almıştır: ‘çamdan oyularak yapılan iki kulplu su kabı, çamdan oyularak yapılan su taşıma kabı, [I] 1. çam ağacından oyularak yapılan su kabı, tahta testi 2. toprak su testisi, küp... [II] 2. ıslak ve yanmayan, dallı budaklı odun’ (DS X; DS XII).

Görüldüğü gibi *seḡek*, Kâşgarlı’dan bugüne Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve ağızlarında aynı anlamını ve sesini koruyarak kullanılan bir kap kacaktır.

yasıman [1]

Sözcük ‘su boşaltılırken boğazı “gır gır” eden testi’ demektir (DLT D, 146).

yasıman < *yas-ı+man*. ‘Dağıtıp yaymak, çözmek’ anlamlarına gelen *yas-* eylemine eylemden ad yapma eki *-ı* getirilerek *yası*, ona da *-man* addan ad yapma eki getirilerek *yasıman* adı türetilmiştir. *Yası* da Clauson’a göre ‘düz, yassı nesne; yassı, taşınabilir şişe, yolcu şişesi’ anlamlarındadır. Tarihî lehçelerde ise sözcüğün görünümü şöyledir: Hak. *yası:ma:n*, Har. *yasman* ve Kıp. *yasman* (EDPT, 975).

Derleme Sözlüğü’nde *yasman* ‘çiftçinin tarlaya su götürmekte kullandığı, dibi geniş, ağzı dar ağaç kap’ anlamında yer almaktadır

(DS XI). *Türkçe Sözlük*'te ve *Tarama Sözlüğü*'nde sözcüğün doğrudan bu kullanımı bulunmazken kökü olan *yas-* eyleminden türeyen birçok sözcük bulunmaktadır (TS, 2141, 2142; TTS, 249).

Yasıman sözcüğü bugün ağızlarda da 'su kabı' anlamı ile kullanılmaya devam eden sözcüklerdendir.

aftabı [1]

Aftabı 'kova' anlamına gelmektedir (DLT D, 6).

Aftabı, Oğuzlar tarafından kullanılan Farsça ödünç bir sözcüktür.¹⁹

Kır. Türkçesinde 'yikanmaya mahsus liğen, ibrik ve s. içine alan masa, lâvabo' anlamındaki *aptama* sözcüğünün aynı kökten olduğu görülmektedir (Yudahin 1988, 38).

susık [1]

Kâşgarlı *susık* adını 'kova' olarak tanımlar (DLT D, 107). Ercilasun ve Akkoyunlu, sözcüğün ikinci *s* sesinde üstünün iptal edilip (?) altına kahverengi esre konduğunu belirtir. Bundan dolayı *a, ı* sesleri içinde bazı farklı okumalar olmuştur: Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşin *susık*; Clauson *susık (susak)*; Dankoff-Kelly *susaq* (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 164).

susgak > *susak* > *susık*. *susgak* < *sus-gak*. 'Su çekmek' anlamındaki *sus-* eyleminin eylemden ad yapma *-gak* ekini alması ile türemiş bir sözcüktür. *Sus-* eylemi çağdaş lehçelerde şöyle kullanılmaktadır (KA): kuzeydoğu Alt., Şor, Tel. ve Hks. *sus-*; güneydoğu Türkçesinde kökeni *süs-* olarak *us-*; merkezî kuzey Kır. *suz-*. Ayrıca bugün sadece (?) kuzeydoğu Bar. lehçesinde *suskak* ve diğer dillerde *susğu* biçiminde aynı anlama gelmektedir (EDPT, 856).

Clauson, *susık*'ın harekelendirilmesinin sonradan yapılmasından ve sözcüğün *susğa:k*'in ikincil biçimi olmasından *susak* da yazı-

¹⁹ Bk. ıvrık.

labileceğini belirtir. Kâşgarlı bu sözcüğün işittiği bir lehçede kullanımının olduğunu söyler. Sözcük sadece *Divanü Lügati't-Türk*'teki bu örnekte vardır (EDPT, 856).

Tarama Sözlüğü'nde *şuşak / şuşak / susak*, 'tahta kova, su kabı, maşrapa, çomça' anlamlarındadır (TTS, 207).

Türkçe Sözlük'te *susak* sözcüğünün anlamlarından biri 'su kabağından yapılmış veya ağaçtan oyulmuş maşrapa'dır (TS, 1821). *Derleme Sözlüğü*'nde ise sözcük şöyle görünmektedir: *susak* (I) '1. ağaçtan oyulmuş su kabı, ağaç maşrapa 2. sukabağından oyulmuş maşrapa 3. kuyudan su çekmeye yarayan her çeşit kova ya da testi 4. topraktan yapılmış su bardağı 5. süzgeçli bahçe kovası, bahçıvan kovası'; *susak* (III) 'değirmencilerin öğüttükleri tahıldan emekleri karşılığında pay almak için kullandıkları ölçek'; *susak* (IV) 'kıldan yapılmış süt süzgeci' (DS X).

Görüldüğü gibi *susık*, Türkiye Türkçesindeki kullanımı ile *susak*, Kâşgarlı'dan bugüne anlamına yenilerini katarak hem yazı dilinde hem de ağızlarda varlığını sürdürmektedir. Sözcüğün *ı > a* gibi ufak bir ses değişimini geçirip geçirmediği konusu harekelendirme sorunundan dolayı kesinlik taşımamaktadır.

tamgalık [1]²⁰

Kâşgarlı'da 'küçük ibrik; bir kişilik sofrası; hakanın damgası bulunan eşya' anlamı ile verilen bir sözcüktür (DLT D, 112).

İncelediğim *Dizin*'de iki sözcük eş anlamlı verilmiş ancak anlamların önceliği değişmiştir. Bu nedenle her ikisini de bu anlamlarına uygun olan farklı bölümlere almayı uygun gördüm. Ancak sözcükler arasında köken bilgisi ve bulunduğu sözlükler açısından bir farklılık olmadığından ayrılarını burada tekrar etmeyeceğim. Verilerde de sözcük genel anlamda kullanılan bir sözcük olduğundan (hakanın tüm yeme-içme gereçleri) yalnızca *tamgalık*'dakini kullanmayı gerekli gördüm.

²⁰ Bk. tamgalık.

ıwrik [3]

Kâşgarlı *ıwrik* adını ‘ibrik’ olarak karşılamıştır (DLT D, 48).

Ar. *ıwrik* < *ibrik*. Arapçadan ödünç olan bu sözcük yerine Oğuzlar aynı anlamdaki Farsça *aftabi*’yı ve diğer Türkler *kumgan*’ı kullanır (EDPT, 627).

Türkiye Türkçesindeki *ibrik* sözcüğünün çağdaş lehçelerdeki karşılığı şöyledir: Az. *aftafa*, Baş. *komğan / kuşın*, Kaz. *kumra / kumğan / kuman*, Kır. *kumğan / çöğün*, Özb. *abdästä / äftäbä*, Tat. *komğan / kuşın*, Tkm. *mîskündük*, Uyg. *koza / çöğün / abdästä* (Er-cilasun vd. 1991, 363).

Arapça sözcük bugün *Türkçe Sözlük*’te ‘su koymaya yarayan kulplu, emzikli kap’, *Derleme Sözlüğü*’nde *ibrik / ibrih* ‘küçük su bardağı’ anlamlarındadır (TS, 924; DS VII).

Kâşgarlı’da üç kez yer alan bu Arapça sözcük bugün yoğun olarak kullanılan su kaplarındandır.

kumgan [3]

Kumgan ‘kova; ibrik; güğüm; gülsuyu şişesi’ anlamlarında bir addır (DLT D, 75).

Clauson, *kumğa:n* için ‘sürahi, su şişesi, imbik’ anlamlarını vermiş ve Arapça *kumkuma*’dan gelmiş olabileceği konusunda sadece bir fikir yürütmüştür. Çünkü sözcüğün kökeni hakkında bir açıklık yoktur. Sözcük bugün çağdaş lehçelerin çoğunda benzer biçimde yaşamaktadır. Türkler bu sözcüğü kullanırken Oğuzlar Farsça *aftabi*’yı kullanmıştır (EDPT, 627).

Mesela çağdaş lehçelerden Kır. Türkçesinde *kumğan* ‘1. su kaynatmak için madenî çaydanlık 2. ibrik’ anlamlarında geçmektedir (Yudahin 1988, 520). Sözcük ‘ibrik’ anlamı ile diğer lehçelerde de şöyle yer almaktadır: Baş. *komğan*, Kaz. *kumğan / kuman* ve Tat. *Komğan*.²¹

²¹ Bk. ıwrik.

Tarama Sözlüğü'nde ve *Türkçe Sözlük*'te bulunmayan *kumgan*, ağızlarda yine 'ibrik' anlamında *kumgan* / *kuman* biçimlerinde geçmektedir (DS VIII).

Kökenine ilişkin bilgi sahibi olamadığımız bu sözcük, *Divanü Lügati't-Türk*'ten sonra birçok lehçede ve Anadolu'da kullanılmaya devam etmektedir.

tokurka [1]

Tütek ile eş anlamlı olan bu sözcük, 'ibrik vb. şeylerin emziği' anlamındadır (DLT D, 123). *Tokurka*, daha çok su koymakta kullanılan *ibrik*'in, *kumgan*'ın tamamlayıcı aletlerindedir.

Sözcüğün kökeni ile ilgili elimizde yeterli bilgi yoktur. Ancak Clauson sözcüğün sadece bir kere görüldüğünü, Türkçe bir yapıda olmadığından ödünç olabileceğini, Moğolca 'keçeden çadır' anlamındaki *toğurka* ile arasında bir bağ kurulamayacağını belirtir. Sözcüğün 'emzik, ibrik ucu' anlamının yanında 'Kâşgar'da bir yazlık yer adı' anlamı da vardır (EDPT, 473). Sözcük *Sanglax*'ta Çağatayca olarak listelenmiştir (Muhammed Mahdî Xân 1960, 96).

Ağızlarda *tokur* sözcüğünün beşinci anlamı 'su kabı'dır (DS X).

Bunun dışında hiçbir yerde görmediğimiz bu sözcük ile ağızlardaki *tokur* arasında anlam yakınlığı söz konusudur ancak tek başına bu sözcük, iki sözcük arasında köken birliği olduğu düşüncesini desteklememektedir. Clauson'ın sözcüğü büyük olasılıkla ödünç kabul etmesi ve sözcüğün eski dönemlerden beri etkin kullanımı görülen Türkçe kökenli bir eş anlamlısının olması göz önüne alındığında *tokurka*'nın uzun süreli bir sözcük olmamasının nedeni ortaya çıkmaktadır.

tütek [1]

Eş anlamlısı *tokurka* olan *tütek*, 'ibrik ve benzeri şeylerin emziği' demektir (DLT D, 130).

tütek < *tüt-e-k*. *Tüt-* eylemine eylemden eylem yapma eki *-e* ve eylemden ad yapma eki *-k* getirilmesi ile türetilen bir sözcüktür

(Şen 2003, 209). Clauson, Osmanlıdaki kullanımı ile *tüt-* olan eylemin ‘duman ya da buhar / buğu yaymak’ anlamında olduğunu söyler (EDPT, 451, 452). ET *tütek* > **tütük* > ETT *düdük* (KA). Görüldüğü gibi sözcükte Eski Türkçedeki anlamı ve ses özellikleri zaman içerisinde bazı değişikliklere uğramıştır. Sözcük 11. yüzyıldan 13. yüzyıla geçerken dönemin alışılmış ses değişimlerinden *t* > *d*, *e* > *ü* değişimlerinin yanında anlam kaymasına da uğramış görünmektedir.

Clauson *tüte*:- eylemine dayandırdığı *tütek* adının anlamını buna bağlı olarak ‘buğu / buhar yapan ya da tüten şey’ biçiminde açıklarken gerçekte sözcüğün ‘emzik; düdük; nargile’ gibi anlamlarda kullanıldığını belirtir. Sözcük bugün çağdaş lehçelerde şöyle kullanılmaktadır: merkezî kuzey Kır. *tütük*, Kaz. *tütik*:, Kk. *tüte / tütik*, Krm. *düdük*, Nog. *düdik*, Tkm. *tüyduk*. Sözcük Rusçaya *dudka* olarak ödünç verilmiştir. Tarihî lehçelerde ise *tütek* şöyle kullanılmıştır: Hak. *tütek / dü:dük* ‘emzik, ibrik ucu; kaval, flüt’, Kıp. *dü:dük / düdük (dümri)* ‘tef’ ve Osm. *düdü / düdük* ‘kaval’ (EDPT, 455).

Tarama Sözlüğü’nde *düdük* olarak yer alan sözcüğün anlamı ‘ney’dir (TTS, 86).

13. yüzyıldan bu yana ses özelliklerini koruyan *düdük* *Türkçe Sözlük*’te ‘ 1. içinden hava veya buhar geçirildiğinde keskin ses çıkaran ve işaret vermek için kullanılan araç 2. taşıtlarda karşı tarafı uyaran korna’ anlamlarındadır (TS, 583). Ağızlarda ise *düdük*, ‘ağaçtan yapılan nefesli müzik aleti, zurna, kaval (I) ıslık (II) boru (IV) boğaz, gırtlak’ anlamlarında kullanılmaktadır (DS IV). Sözcüğün ağızlarda, hem tarihî hem de çağdaş lehçelerdeki birçok anlamı ile kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

Bugün anlamsal bir kaymaya uğramış olsa da *tütek* > *düdük*, Türkiye Türkçesinde hem yazı dilinde hem de ağızlarda oldukça canlı sözcüklerdendir. Sözcük sadece buradaki anlamlarında değil; argo, mecaz ve birleşik bir yapı oluşturarak daha farklı anlamlarda da kullanılmaktadır.

etlik [1]

Kâşgarlı *etlik* için 'et asılacak çengel' açıklamasını vermiştir (DLT D, 41).

etlik < *et+lik*. *Et* adına addan ad yapma eki *-lik* getirilerek türemiş bir addır.

Clauson'da *etlik*, *et* köküne dayanmaktadır. Sözcüğün bugün, sadece (?) kuzeybatı Kaz. Türkçesinde *itlik* söylemi vardır. Güneybatı lehçelerinde, 20. yüzyılda Anadolu'da *etlik* biçimindedir. Tarihi lehçelerden Uyg. ile Hak. Türkçesinde bu anlamının yanında Türkiye Türkçesindeki anlamı da görülmektedir (EDPT, 55).

Türkçe Sözlük'te *etlik*, 'buzdolabında et koymak için ayrılmış yer' anlamı ile ekin işlevine uygun ve *Divanü Lügati't-Türk*'teki kullanımına yakındır (TS, 663). *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*'nde *etlik*, Kâşgarlı'daki ile aynı anlamdadır (BSTS). Ağızlarda ise *etlik* 'et için kullanılan herhangi bir alet' anlamından uzak, daha çok hayvanlarla ve et ürünleri ile ilgili anlamlardadır (DS V).

Etlik, Kâşgarlı'dan bugüne Türkiye topraklarında bahsi geçen anlamda ve hiçbir değişikliğe maruz kalmadan kullanılmaya devam etmektedir.

küp [7]

Kâşgarlı, *küp*'ü yine 'küp' olarak vermiştir (DLT D, 79).

Küp Eski Türkçeden beri vardır (KA).

Clauson *küp* (*kü:p*) için 'topraktan yapılmış kavanoz ya da sürahi / testi' açıklamasını yapmıştır. Sözcük *ü:* ve *p* sesleri için iyi bir ispattır. Sözcük sadece (?) güneybatı Az.da *küpe* ve Osm. Türkçesinde *küp* olarak yaşamaktadır. Sözcük aynı anlamlarda tarihi dönemlerde şöyle görülmektedir: Erken dönemde *küp*, Uyg. *Küp*, Hak. *kü:b* (*kü:p* ?), güneybatı dillerinde ve Kıp. *küp* (EDPT, 687).

Tarama Sözlüğü'nde olmayan *küp*, *Türkçe Sözlük*'te Kâşgarlı'daki gibi 'su, pekmez, yağ vb. sıvıları veya un, buğday gibi tahıl-

ları saklamaya yarayan, geniş karınlı, dibi dar toprak kap' olarak açıklanmıştır (TS, 1284). *Derleme Sözlüğü*'nde *küp*, farklı anlamlarının yanında 'testi, küp; büyük toprak kap' anlamını da korumaktadır. Ağızlarda *küp* sözcüğünün buradaki anlamı ile bağlantılı olduğunu düşündüğüm 'geniş gövdeli toprak kap, bir çeşit küp' anlamında *küpe*, 'kulplu, küçük küp' anlamında *küpecik* (*küpercik*), 'küçük küp, çömlek, kazan' anlamlarında *küpecik* (I) (*küpecük*, *küpeç*, *küpiç* (II)), 'küp' anlamında *küpe* (II), 'kulplu kazan' anlamında *küveli* (I) ve 'iki yanı kulplu kazan' anlamında *küveli kazan* sözcükleri de vardır (DS VIII; DS XII).

Bir depolama kabı olan *küp*, bin yıl öncesinden hiçbir ses ve anlam değişimine uğramadan bugüne gelebilmiştir. Geçen bu zaman içerisinde kendine yeni anlamlar da edinmiştir.

kendük [2]

Sözcük Kencek lehçesinde 'küp gibi topraktan yapılan büyükçe bir kap, küp' anlamında kullanılan bir sözcüktür (DLT D, 63).

Far. *kandû* > *kendük*. Sözcüğün benzer anlamdaki Farsça *kandû*'den ödünç olduğu bilgisi vardır. Bu sözcük ayrıca orta Farsçada *kandûg* biçimindedir. O Far. *kandûg* > Far. *kandû*. Sözcük Kâşgarlı'daki iki kullanımı dışında bir de Çağatay Türkçesinde *kündük* 'su şişesi, sürahi, testi' anlamlarında yer almıştır (EDPT, 729). Ayrıca Ercilasun ve Akkoyunlu'nun verdiği bilgiye göre sözcük *kendi* biçiminde bir Kerkük atasözünde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 210).

Türkçe Sözlük'te, *Tarama Sözlüğü* ve *Derleme Sözlüğü*'nde yapılan taramalarda benzer bir sözcüğe rastlanmamıştır.

Görüldüğü gibi bu sözcük de Türk dilinde fazla yaşam alanı bulamamış ödünç sözcüklerdendir.

tekne [1]

Tekne, Kâşgarlı'da yine 'tekne' olarak tanımlanmıştır (DLT D, 117).

Tekne ile ilgili köken bilgisine ulaşılamamıştır. Clauson, sözcüğün erken dönemde ödünç olabileceği olasılığını belirtmiştir. Dankoff-Kelly, Ercilasun ve Akkoyunlu ile *Kubbealtı Lügati* bu konuda bir yorum getirmezken; Hasan Eren sözcüğün kökeninin bilinmediğini belirtip Halasi Kun, Räsānin, Ligeti gibi bilim adamlarının düşüncelerine danışmıştır. Ligeti, Macarca *teknö* sözcüğünün eski bir Türk dilinden alındığını söylemiştir (Eren 1999, 400). Tuncer Gülensoy sözcüğün kökeni ile ilgili bir fikir yürütme yoluna gitmiştir: < ? *tegre 'daire' [> *tekre* > *tekne* / r / > / n / değişmesi ile] (Gülensoy 2007, 877).

Clauson 'a trough (= yalak, oluk, tekne)' anlamı ile karşıladığı sözcüğün erken dönemlerde ödünç alınmış olabileceğini söyler. Sözcük güneydoğu lehçelerinde *teñle* / *teñme?*, merkezî kuzey Kaz. Türkçesinde *teğene*, merkezî güney Özb. Türkçesinde *teğana*, güneybatı Az. Türkçesinde *tekne* olarak yaşamaktadır. Tarihî lehçelerde aynı anlamda şöyle görünmektedir: Hak. *tekne* / *tečne*.; Kum. *teğene* 'leğen, su teknesi', Kıp. *tekene* 'leğen' ve Osm. *tekne*: 'içinde hamur yoğurulan ve bir şeyler yıkanan ağaçtan oyulmuş geniş, yuvarlak kap; suda karşıya geçmek için kullanılan küçük yuvarlak bot' (EDPT, 484).

Tekne, *Tarama Sözlüğü*'nde yoktur.

Türkçe Sözlük'te sözcüğün farklı bilim ve sanat dallarında terim anlam kazandığı görülmüştür. *Divanü Lügati't-Türk*'teki anlamının yanında pek çok değişik anlam da taşıyan bu sözcüğün temel anlamı 'türlü işlerde kullanılmak için çoğu ağaçtan veya taştan yapılan, uzun ve geniş kap' olarak verilmiştir (TS, 1938). Ağızlarda ise sözcüğe elimizdeki anlamı ile bağlantılı olarak *tekne* / *te'ne* / *te-ne* biçimlerinde ve 'tekne, hamur teknesi (I) buğday öğütülürken buğdayı taşın deliğine azar azar akıtan tahta depo (IV) çoğunlukla sebze ve meyve koymaya yarayan yarım küre biçiminde ağaç kap' anlamları verilmiştir (DS X).

Kökü tespit edilememesine karşın ses ve anlamında tarihten bugüne bir devamlılık gösteren *tekne* sözcüğü, *Divanü Lügati't-*

Türk'teki anlamını korumanın yanında başka anlamlar da kazanmıştır. Sözcük bugün depolama anlamını daha da genişletmiş ve bunun yanında 'yoğurma, karıştırma, yıkama' gibi birçok amaca da hizmet etmektedir.

sawdıç [2]

Kâşgarlı *sawdıç* sözcüğünü 'sepet, sele' olarak vermiştir (DLT D, 100).

Sözcüğün kökeni bilinmemektedir. Clauson sözcüğün ödünç olabileceğini belirtir. Dankoff-Kelly ile Ercilasun ve Akkoyunlu bununla ilgili bir yorum yapmamıştır (CTD, 157) (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 89, 198)

Clauson'da *savdıç* sözcüğünün ilk bakışta *tardıç*, *sağdıç* gibi *-dıç* eki ile türeyen bir sözcük olduğunu düşündürdüğü; ancak *sa:v* ile arada hiçbir anlam bağının olmadığı belirtilir. Diğer eserlerdeki adlarda olduğu gibi hem bu olasılık hem de sözcüğün ödünç olma olasılığı vardır. Clauson sözcüğün yalnızca Kâşgarlı'daki bu örneğini vermiştir (EDPT, 785).

Değişim geçirmiş biçimi olduğunu düşünebileceğimiz sözcükler dâhil, sözcüğü başka hiçbir sözlükte bulamadım. Bu hâli ile sözcük, *Divanü Lügati't-Türk* ile sınırlı kalan az sayıdaki mutfak gereci adlarındanır.

kêçe [1]

Kâşgarlı'da 'kavun ve hıyara benzer şeylerin taşındığı sele ve sepet' anlamı ile verilmiştir (DLT D, 62).

Clauson, sözcüğün özellikle *e* ile değil de *è* ile yazılması gerektiğini ve sadece Kâşgarlı'daki örnekte yer aldığını belirtmiştir (EDPT, 694).

Türkçe Sözlük'te '1. yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş 2. bu kumaştan yapılan 3. yere serilen halı, kilim vb. yünlü döşemelik' anlamı ile yer alan *keçe*, *Derleme Sözlüğü*'nde 'tandırın üzerine örtülen çoklukla keçe-

den yapılmış örtü; eğer örtüsü' ve Tarama Sözlüğü'nde *kiçe / kice* 'keçe' anlamlarında yer almaktadır (TS, 1125; DS; TTS, 152). Kâşgarlı'nın sözlüğünde de buradaki 'keçe' anlamındaki *keçe* bulunmaktadır. Ağır yiyecekleri taşımak için keçenin oldukça sağlam bir sepet olabileceği göz önüne alındığında söz konusu sözcüğümüzde *Türkçe Sözlük*'te verilen 'keçeden yapılmış ... sepet' anlamının olduğu düşünülmektedir. Sözcüğün bugün bu özel anlamında değil, daha genel bir anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Sadece Kâşgarlı'da geçen bu sözcük, bugün buradaki anlamında olmasa da benzer başka anlamlarda kullanımını sürdürmektedir.

kürin [1]

Kâşgarlı'da 'kürün; içerisinde karpuz, hıyar gibi şeyler taşınan küfe' anlamında verilmiş bir sözcüktür (DLT D, 79).

Clauson sadece Kâşgarlı'da yer alan bu sözcüğün ödünç olabileceğini belirtmiştir (EDPT, 746).

Sözcük, oldukça dar bir kullanım alanına sahip olmuştur.

Sonuç

1. Yaptığım tarama sonucunda *Divanü Lügati't-Türk*'te 79 adet mutfak gereci bulunmuştur. Söz konusu gereçlerin 42 adetinin yani %53'ünün günümüz Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde ve ağızlarında aynen kullanıldığı saptanmıştır. Geriye kalan sözcüklerden 10 adetinin yani toplamın %13'ünün ise diğer çağdaş lehçelerde hâlen yaşadığı, kalan %34'lük dilimi kapsayan 27 sözcüğün ise bugün Türk dilinde yer almadığı görülmüştür. Bu 27 sözcüğün 12'sinin (%15) kökünü oluşturan eylem veya adların bugün Türkiye Türkçesinde bolca kullanılan ve birçok yeni türevi olan sözcük olduğu saptanmış, diğer 15 sözcüğün ise bugün kullanım alanı bulamadığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu 27 sözcüğün 11'inin ödünç sözcüklerden oluştuğunu belirtmek

gerekir. İŖte bugün aynı anlamı ile Türkiye Türkçesinde bulamadığımız 27 sözcüğün yerine genelde aynı anlamda daha yaygın bir sözcüğün kullanıldığı bilinmektedir.

2. Söz konusu mutfak gereçleri kullanım işlevlerine göre 4 ana başlık altında incelenmiştir: 1. Yiyecek-içecek hazırlamada kullanılan mutfak gereçleri 2. Yiyecek-içecek pişirmede kullanılan mutfak gereçleri 3. Yemede-içmede kullanılan mutfak gereçleri 4. Yiyecek-içecek saklamada kullanılan mutfak gereçleri. Bu başlıkların altındaki sözcüklerin her biri bugün en yaygın kullandıklarımızdan aza doğru sıralanarak verilmiştir.
3. Sıralanan mutfak gereci adlarının her biri etimolojik yönden ve anlam yönünden tek tek değerlendirilmiştir.
4. Ulaştığım en önemli sonuç, bulduğum 79 sözcüğün 42'sinin hâlen Türkiye Türkçesinde kullanılmaya devam ediyor olmasıdır. Bu durum bize, mutfak gereci sözcüklerinin bir dilin temel söz varlığında olduğunu açıkça göstermektedir. Yapılan araştırmalarda temel söz varlığı olan sözcüklerin dilde en az değişen öğeler olduğu, bin yıllık sürede aşağı yukarı %19'unun değiştiği, %81'inin ise varlığını sürdürdüğü ileri sürülmüştür (Aksan 2009, 17).

Bu bağlamda mutfak gereci sözcüklerinin %53'ünün bin yıl önceki sözlüğümüz olan *Divanü Lügati't-Türk*'ün sözcükleri ile bire bir örtüşmüş olması, Türkiye Türklerinin Türkistan ve Moğolistan yolu üzerinden Anadolu'ya gelirken eski kültürlerini de beraberlerinde getirdiklerini gösterir. Filolojik veriler bir ulusun kökleri hakkında fikir edinebileceğimiz en önemli verilerden biridir. Bu araştırmamız bunu açıkça göstermektedir. Nitekim Cumhuriyet yıllarında toplanan önemli bir ağız çalışması olan *Derleme Sözlüğü*'ndeki eskicil unsurlar da bunun bir diğer kanıtıdır.

Kısaltmalar

Alt.	Altay dilleri
Arg.	Arğu dili
Az.	Azerbaycan Türkçesi
Bar.	Baraba Türkçesi
Baş.	Başkurt Türkçesi
BSTS	Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü
CC	Codex Cumanicus
CTD	Compendium of The Turkic Dialects
Çağ.	Çağatay Türkçesi
Çin.	Çince
DLT D	Divanü Lügati't-Türk Dizin
DS	Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü)
DTS	Drevnetyurkskiy Slovar
ETT	Eski Türkiye Türkçesi
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Hak.	Hakaniye Türkçesi
Har.	Harezmi Türkçesi
Hks.	Hakas Türkçesi
IB	İrk Bitig
KA	Kubbealtı Lügati
Kar.	Karluk
Kar.-Mal.	Karaçay-Malkar Türkçesi
KAS	Kişi Adları Sözlüğü
Kaz.	Kazak Türkçesi
KB	Kutadgu Bilig
Kıp.	Kıpçak Türkçesi
Kır.	Kırgız Türkçesi
K.k.	Karakalpak Türkçesi

Koi.	Koibal lehçesi
Krm.	Kırım (Tatar) Türkçesi
Kum.	Kuman Türkçesi
Küe.	Küerik lehçesi
Lbd.	Lebed lehçesi
Moğ.	Moğolca
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Nog.	Nogay Türkçesi
Oğz.	Oğuz Türkçesi
Osm.	Osmanlı Türkçesi
OT	Orta Türkçe
Sag.	Sagay lehçesi
SDD	Söz Derleme Dergisi
Soğ.	Soğdca
Tel.	Teleüt lehçesi
TETTL	Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı
Tkm.	Türkmen Türkçesi
TS	Türkçe Sözlük
TT	Türkiye Türkçesi
TTT	Türkische Turfan-Texte
Tva.	Tuva lehçesi
t.y.	tarih yok
Uyg.	Uygur Türkçesi
TTS	Yeni Tarama Sözlüğü

Kaynaklar

- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 5. Cilt III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. Cilt I-II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

- Atalay, Besim. *Divânü Lugâti' -Türk Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.
- Aydemir, Âdem. "Divanü Lûgati't-Türk'te İnsan Vücuduna Ait Sözcükler." *International Journal of Language Academy* 2, no. 4 (Kış 2014): 412-444.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı*. 2011. <http://www.kubbealtilugati.org/index.aspx> (erişildi: Ekim-Kasım-Aralık 2015).
- Bakır, Abdülhalik. "Selçuklu Mutfak Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme." *1. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü)*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2012. 5-20.
- Bang, Willy ve Annemaria von Gabain. *Türkische Turfan-Texte V*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1931.
- Bilgin, Arif ve Özge Samancı, *1. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü)*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Birer, Selma. "Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Türk Mutfak Mimarisi, Araç ve Gereçlerin Değişimi ve Bugünkü Durumu." *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* içinde, 57-64. Ankara: Takav Matbaası, 1997.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Çetin, Engin. "Divanü Lûgati't-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri." *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no. 2 (2005): 185-200.
- Dankoff, Robert ve James Kelly. *Compendium of The Turkic Dialects*. Harvard: Harvard Üniversitesi Basımevi, 1985.
- Dereli, A. Metin, dü. *Ticari Mutfak Ders Notları-1*. Turizm Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü, tarih yok.
- Dilçin, Cem, dü. *Yeni Tarama Sözlüğü*. 3. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

- Nadelyaev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev ve A. M. Şçerbak. *Drevnyurkskiy slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR İnstitüt Yazıkoznaniya, 1969.
- Emine Göğüş Gaziantep Mutfak Müzesi. 15 Ekim 2015. <http://www.kentmuzeleri.com / Gaziantep-Mutfak-Muzesi>.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Vd. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Ziyat Akkoyunlu. *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Erdoğdu, Ayşe. "Osmanlı Mutfağında Kullanılan Sofra Gereçleri." *Hünkâr Beğendi: 700 Yıllık Mutfak Kültürü* içinde, düzenleyen: Nihal Kadioğlu Çevik, 61-71. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Cilt I-II. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım, 2004.
- Ersoy, Yasemin. "Türk Mutfak Kültürü." *Türkler IV* içinde, 222-229. Ankara, 2002.
- Genç, Reşat. "XI. Yüzyılda Türk Mutfağı." *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri* içinde, 57-68. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Hacıbanlar Evi Mutfak Müzesi. 15 Ekim 2015. <http://www.urfakultur.gov.tr / Eklenti / 21717,muzelerimiz.pdf?0>.
- İzgi, Özkan. *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Karpuz, Emine. *Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri*. Cilt 12., *Türkler* içinde, 425-432. Ankara, 2002.

Kara, Ömer Tuğrul ve Mesut Gün. "Kutadgu Bilig ve Divânü Lügati't-t-Türk'te Oyunla İlgili Kavramlar ve Terimler." *International Journal of Language Academy* 2, no. 4 (Kış 2014): 49-67.

Koşay, Hâmit Zübeyir. "Eski Türklerin Ana Yurdu ve Yemek Adları." *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri* içinde, 47-56. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.

Koşay, Hâmit Zübeyir. "Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar." *Türk Etnografya Dergisi*, no. 2 (1957): 5-28.

Koşay, Hâmit Zübeyir ve Akile Ülkücan. *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1961.

Köymen, Mehmet Altay. "Alp Arslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi." *Türkler V* içinde, 364-376. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Köymen, Mehmet Altay. "Selçuklular Zamanında Beslenme Sistemi." *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri* içinde, 35-45. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.

Kut, Günay. "Mutfağın Günlük Yaşamımızdaki Yeri Dünü-Bugünü." *Hünkâr Beğendi: 700 Yıllık Mutfak Kültürü* içinde, 39-49. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Kut, Turgut. "Eski Harfli Basılı Yemek Kitapları Bibliyografyası (1844-1927)." *Hünkâr Beğendi: 700 Yıllık Mutfak Kültürü* içinde, 75-79. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Merdol, Türkan Kutluay. "Tarihten Günümüze Toplular ve Beslenme Alışkanlıkları." *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* içinde, düzenleyen: Kâmil Toygar, 135-143. Ankara: Takav, 1998.

Muhammed Mahdî Xân. Sanglax. Düzenleyen Sir Gerard Clauson. London: Messrs Luzac And Company Ltd., 1960.

Mutfak Sanatları Müzesi. 15 Ekim 2015. [http://www.msa.com.tr /kampus / muze.aspx](http://www.msa.com.tr/kampus/muze.aspx).

Nahya, Zümrüt, ve Selma Birer. *Geleneksel Türk Mutfağı Bibliyografyası II*. Ankara: Türk Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Oğuz, Burhan. *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri: Teknikleri, Müesseseleri, İnanç ve Adetleri*. Cilt I. İstanbul, 1976.

- Oral, M. Zeki. "Selçuk Devri Yemekleri II." *Türk Etnografya Dergisi*, no. II (1957): 29-34.
- Ögel, Bahaeddin. *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*. 2. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Ögel, Bahaeddin. "Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarihi Geleneği." *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri* içinde, 15-18. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.
- Steingass, Francis Joseph. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beirut: Typopress, 1998.
- Sürücüoğlu, Metin Saip ve Ayşe Özfer Özçelik. *Eski Türk Besinleri ve Yemekleri*. Cilt 12, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* içinde, düzenleyen: Kâmil Toygar, ve Nimet Berkok Toygar. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 2005.
- Sürücüoğlu, Metin Saip, ve Ayşe Özfer Özçelik. "Türk Mutfak ve Beslenme Kültürünün Tarihsel Gelişimi." 38. *ICANAS Kongresi Bildiriler Maddi Kültür*. Ankara, 2007. 1289-1310.
- Şen, Mesut. "Yorga Kelimesi Üzerine." *Journal of Turkish Studies*, Haziran 2011: 221-237.
- Şen, Mesut. "Tütünle İlgili Kelimeler Üzerine." *Tütün Kitabı* içinde, düzenleyen: Emine Gürsoy Naskali, 203-220. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Tekin, Talat. *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Tietze, Andrea. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. Cilt I. İstanbul: Simurg Yayınları, 2002.
- Toparlı, Recep, Vural, Hanifi ve Karaatlı, Recep. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. 3. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Toygar, Kâmil. "Batı Türkistan Göçmenlerinin Mutfağından Derlemeler." *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* içinde, düzenleyen: Kâmil Toygar, & Nimet Berkok Toygar, 82-89. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1995 / 1996.

Toygar, Kâmil. “Değişen Türk Mutfağı.” *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri* içinde, 153-160. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.

Toygar, Kâmil. *Tarihi Kaynaklar*. tarih yok. <http://www.turkish-cuisine.org/culinary-culture-202/historical-sources-on-turkish-cuisine-207.html?PagingIndex=4> (erişildi: Ağustos 18, 2015).

Toygar, Kâmil. “Türk Mutfağı Müzesi Nasıl Kurulabilir.” *Millî Kültür*, Haziran 1989: 62-64.

Toygar, Kâmil, ve Nimet Berkok Toygar. “Türklerin Mutfak Kültürü ve Yemekleri Üzerine Notlar.” *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* içinde, 311-342. Ankara, 2000.

Toygar, Kâmil, ve Nimet Berkok. “Yöresel Mutfak Etnografyası Üzerine Notlar.” *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* içinde, düzenleyen: Kâmil Toygar, 161-170. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1998.

Türk Dil Kurumu. *Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*. tarih yok. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat (erişildi: Ekim-Kasım-Aralık 2015).

Türk Dil Kurumu. *Kişî Adları Sözlüğü*. tarih yok. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_kisadlari&view=kisadlari (erişildi: Ekim-Kasım-Aralık 2015).

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. 10. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.

Türk Dil Kurumu. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*. tarih yok. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas (erişildi: Ekim-Kasım-Aralık 2015).

Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.

Ünsal, Artun. “Sofra Adabı.” *Sanat Dünyamız*, 1996: 113-118.

Yıldırım, Talip ve Çıfci, Musa. “Dîvânü Lugâtî’t-Türk’te Yer Alan Alet-Eşya Adları.” *Turkish Studies* 7, no. 2 (Bahar 2012): 1229-1249.

Yudahin, Konstantin Kuzmiç. *Kırgız Sözlüğü*. 2. Çeviren Abdullah Taymas. Cilt I-II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.